بەشی پێنجەم

وێژەی شوراتەکان و ئەو پایەیەی کە لە بیر موسوڵمانان‌دا هەیەتی

■ مصلح جەلالی ■

ئەوەی لە لێکۆڵینەوەی وێژەی شوراتەکان‌دا ڕێگەی یەکالاکردنەوەمان پێ‌بگرێ ئەوەیە، کەبەشی زۆری چ شیعر بێ‌یان پەخشان لەدەست چوون و ئەمەش شتێکی سروشتی‌یە. کەواتە دوورنیە وێژەی کۆمەڵێکی وابەتایبەتی شیعرەکانیان لەناو بچێ کەدەربڕ و پەیوەندیداری ئەوپەری ئاین و باوەڕ زاستیانە، کەبەڵگەی سەرکەوتووی ڕێبازەکەیانە، لەبەرئەوە ئەم جۆرە وێژەیە لەلایەن دوژمنانی ئەوکۆمەڵەوە، یان لەناوبراوە، یاخود دەسکاری کراوە بۆ ئەوەی لایەنی بانگەوازی ئەم کۆمەڵە بشارنەوە کە لەم جۆرە وێژەیەدا هەیە.[1]

لەم ڕێبــازە شیعــری یەی شوراتــەکـانــدا، کە بەربــەرەکـانی ڕایــەکـانی تری موســولمانێتی‌یەو لایەن گرتنی ڕای خۆیانە تواناو سەرکەوتنی وێژەوان درووست ئەبن و ڕێگە رووناك ئەکاتەوە بۆ ئەوەی لایــەنــە هونــەری‌یــەکەی بۆدەست بەسەرا گرتنیاندا بکات تاوەکــو بتــوانێ لە ڕێگــەی وێژەوە بە ڕەوانترین و کورتترین ڕێگە خزمــەتی باوەڕەکــەی خۆی بکــات و بە خەڵکی بگــەیــەنێ‌و ئەم کارەش وای کرد کە وێژەیەکی بیروباوە ڕی درووست بێ‌و دێڕو ناوەڕۆکی دەربــڕی ڕاستــە قینــەی باوەڕەکــەیــان بێ‌و لێـرە شەوە شێــوازی ئەووێــژەیــە سەر هەلئــەدا، کەمێـژوو ناتــوانێ دەری بخـات و ئەمــەشــە کەوامــانِ لێ‌ئەکات بلێین وێژەی شوراتەکان بەشی زۆری لەناوبراون یاخود دەسکاری کراون.

ئەم وێـژەیــەش بزوتنــەوەیــەکی ڕاستــەقینــەی فراوان بووکــەلە سەرەتای بانگەوازی موسوڵمانێتی‌یەوە دەستی پێ‌کردو پاشان وردە وردە پەرەی سەندو جیاواز بوو لەوێژەی سەردەمی خۆی چونکە وێـژەوان خواست‌و مەبــەستی خۆی واتــە بیــروباوەڕەکەی تیادەر ئەبــڕی ڕووداوەکــانیــان ئەگێڕایەوەو ئەم کاروانەش لەشوێنێکابۆی نەوەستــابگــرە هەرلــەرەوتــدابــوو وێــژەکــەش لایــەنگیــرانی بیــروبــاوەڕەکــانیــان پشتــاوپشت لەمێشـك و لە سەرزمـانیــان بوو کەهــەنــدێ جار شیعــرەکــانیــان لەگــەرمــەی هەنــدێ ڕووداوە سیــاســەتیشیــان تێکــەلاو ئەبــوو. کەواتــە ئەم لایــەنەوێژەی یە تەنیــارێبــازی وێــژەیی نەگــرتبــوو بگــرەوەك لایــەنی باوەرەکەیانی گرتبــۆوە نرکــەی سیــاسی‌و گێــڕانــەوە ڕووداوو کارەســاتــەکانیانی تێدابوو عەرەب و موسوڵمانانیش لەم ڕووەوە واتە لەم بۆ چوونەوە سەرکەوتوویوون و توانیان بەرهەمی ئەوباوەڕە بدەن بەدەستەوە کە ئەو سەردەمــە باویــووە. کە ئەمــەش شان بەشــانی ئەو بەرهەمەدا دانــەئــەڕوا کە ئەنجــامی زۆرانبــازی باوەڕەکــە پەیــدا بوو کە ناکۆکی‌ی زۆر بەهێزی لەنێوانیاندا پەیداکردبوو.[2]

شوراتەکان وەك لەوەوبەر لێ‌ی‌دواین تەنانەت دوژمنەکانیشیان باســی دلێــری وخــۆبــەخــت کردنیــان کردوون کە لەڕێ‌ی باوەڕەکــەیــانــدا لە شەڕەکـانیـاندا نواندو یانەو سەریشمان لەوەش سورنــامێنێ کە شاعیــرەکــەی مەهلەبی کوڕی ئەبی صفــرە - کەگــەورەتــرین دوژمنی شوراتــەکـان بووە وچــەنــدان جارشەڕی لەگــەڵـدا کردوون و خوێنیــان لەنێواندا لە سەردەمی ئەمەوێکاندا زۆر ڕژاوەوکــە ناوی (کــەعبی کوڕی مەعــدانی ئەشقــەری)بــوو باسی سیفاتی شوراتەکان لەوڕوانەوە ئەکات کەباسمان کردو لەم دێڕانەی خوارەوەدا دەریان ئەبڕێ.[3]

تأبــى علينــا حزازات الــنــفــوس لمــا
تبــقــى عليــهــم ومــا يبــقــون ان تدروا
ولا يقــبــلونــنــا في الــحــرب اعــدائنــا
ولا نقــبــلهــم يومــاً اذا عشــروا
لاعــذر يقــبــل منــادون انــفــســنــا
ولا بهــم عنــدنــا عذر لواعــتــذروا
صفــات بالــقطــاع كالطــوريــن بينــهــمــا
كالــبــرق يلمــع حتــى يشــخص الــبصــر
على كل بصــائــر كل غيــر تاركــهــا
كلا الــفــريــقــيــن تتــلى فيــهــم الــســور
يمــشــون في الــبــيض والأبــدان اذا وردوا
مشــى الــزوامــل تهــدى صفــهــم زمــر

شاعر کە ئەم قسانە بەشیعر ئەگێڕێتەوە ئەو بۆچوونەیەتی کەوا سەبارەت بە شوراتەکان گوتویەتی: ئەو کۆمەڵەن کە شەر لەگەڵ کۆمــەڵــەکــانی تر دائــەکــەن و. . لەڕێ‌ی وێـژەو باوەڕی سنــور دانراویان بۆچارە سەرکردنی کارو ئەوپەیوەندی‌یە بێ سنورو ئەو ڕاست گوییەیانەوە هەڵقولاوەکە بێ‌هاوتایەو ئەوەش دەرکەوتوترین شتی شوراتەکان بوو.

بۆروون کردنەوەی لایەنی شورات و ئەو باوەڕەی کەئەمانە لە زانستی ئاینی‌و سیــاسیــدا بوویــانە ئەبێ لەوێژەکەیان بکۆڵینەوە. چونکە کاتێ کە کۆمەڵی ئەزارقە لەسەر شانۆی سیاسەتی عەرەبی سەردەمــی ئەمــەوی کەدەوری تەواوی خۆی گێــڕا. . لەبزوتنەوەکانیاندا جۆشی تیرەگەری‌و جۆشی ئایینان کۆ کردبۆوە ئەوە بوو دیلەکانیان ئەکوشت کە بەخوێن و تیرە لێیانەوە دوور بوو

بەلاّم ئەوانەی کە بەخوێن و بەتیرە پەیوەندی پیانەوە هەبوون و دیلیان بوون بەرەلاّیان ئەکردن و ئەوەی تەنیا هەر لەباوەڕدا لەگەڵیان نەبوایەو بەخوێن و تیرەڵیان دوور بوایە ئەیانکوشت. (٩)

کۆمەڵی نەجدات کە یەکێکە لەوکۆمەڵانەی شورات. . کاتێ کە نەجدەی کوڕی عامری حنفی‌یان لەئیمامەتی خۆیان لابرد. لەبەرئەوە نەبوو کە ئەم ئیمامە هەڵەی کردووە. . بگرە لەبەرئەوە بوو کە نەجدە عەرەب نەبوو. . هاتن ئیمامێکی عەرەبیان هەڵبژاردو ئەمەش گە ورەترین بەڵگەیە بۆ ئەوەی (ئەوان لەگەڵ ئەوەی لەئایندا جیاوازی لەنێو یەکێك و یەکێکی‌تر داناکەن) کە لایەنی پشت گرتنی هۆزایەتیان زۆر بەهێز بووەو ئەمانەش وێژەیەکی بەپێزیان هەبووە بەلاّم بەشی زۆری لەناو چووە.

چۆنیەتی وێژەی ئەزارقە: -

ئەتوانین بەم جۆرەی خوارەوە لێی بدوێین:

1 - باوەڕی زۆریان بەقورئانی پیرۆز بووە، لە پەخشان لەشیعرەکانیاندا باسیان کردووەو گەڕاونەتەوە سەری. . جالەبەر ئەوەی کە بەرامبەر بە دوژمنەکانیان ئەدوێن و ئەیانەوێ رایەکانیان لێك بدەنەوە لەقورئان بەهێزتریان نەبوو کە بگەڕێنەوە سەری. بەم جۆرە هەموشتێکی ئەزارقەکان لەوتارو شیعریاندا پڕیتی لەئایاتی قورئان و نموونەشمان بۆ ئەمە نامەکەی نافعی کوڕی ئەزرەقە کە بۆ نەجدەی کوڕی عامری ئەنێریّو باسی ئەوە ئەکات کە نیشانەی وای بۆ دەرکەوتووەو باوەڕێکی پێ‌پەیدا کردووە کە گۆشە گیرێتی‌و کوشتنی ماڵ و موفت کردنی بارمتە بەکفردا بنێ.

ئەم شوراتانە ئەوانە نەبوون کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (د. خ) لە مەکە خەفەتبارو گیر خواردو بوون ڕێگەی دەرباز بوونیان نەبوو، یان نەبوو کە پەیوەندی بەموسوڵمانەکانەوە بکەن. بگرە ئەمانە ئەوانە بوون، کە قورئانیان بەباشی خوێندو زانای زۆر گەورەی ئاینیان تێدا پەیدا بوو ڕێگەی ئاین بەلایانەوە ڕێگەیەکی ئاشکرا بووو ئەوەش زانیان کە خوای گەورە بەرامبەر بە هی وەك ئەوان ئەفەرموێ چی ووتیان (إنا مستضعفون في الأرض) پێیان ووتن (الم تكن أرض الله واسعة فهاجروا فيها) وتی فَرِحَ المخلّفون بمقعدهم خلاف رسول الله) (سورة التوبة أية 82): وتی (وجاء المعذرون من الاعراب ليؤذن لهم (سورة التوبة آية 91). بە وانەیان ڕاگەیاند کە وا پەسەندی پاکانەیان کرد کە ئەوانە درۆیان لەگەڵ خواو پێغەمبەردا کردووەو وتی ئەوانەی کەتیایاندا کفریان کردووە هەقە ئازارێکی چاك بدرێن و لەم رووەوە قەطەری فجائە وتویە.

فانـك لو سألـت بقـاء يوم
على الأجـل الـذى لك لم تطـاع

لێرەدا پەنجەبۆ ئەوئایەتە ڕاکێشراوە: (إذا جاء أجلهم لايستأخرون ساعة ولا يستقدمون)و قەطەری هەمدیسان ئەڵێ:

رايـت فتـيـه باعـوا الآلـه نفـوسـهـم
بجـنـات عدن عنـده ونـعـيـم

ئەم دوو دێرەش دووبارە ئەچێتەوە سەر فەرمودەکەی خوا: (ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم وأموالهم بأن لهم الجنة).

2 - بە زۆری چاکە کردنی تازەیان بەتایبەتی یەکدگیربوونیان ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کەئەزارقەکان بانگی دوژمنەکانیان ئەکردو راکانیان لێك ئەدانەوە لەبەر ئەوە ناچار بوون کە راوباوەڕی خۆیان لەگەڵ راوباوەڕی تری موسوڵمانانددا بەراورد بکەن و بکێشن و ئەم کارەشیان تەواو ڕێی بە پەرچدانەوەی راوباوەڕی دوژمنەکانیان و لەمانەش واتەکەی زبیری کوڕی علی ماحوزە کە قسە بۆ ئەزارقەکان ئەکات و ئەڵێ: (بەلاّبۆ باوەڕهێنەران. . پاداشت و چاکەیەو بۆکافرانیش سزادان و ناشیرینیە).

قەطەریش لە قسەیەکیدا کە سەرزەنشتی دوژمنەکانی ئەکات بە شانازی‌یەوە ئەگەر هاتو کەسێك هەر بەسەرسامی مایەوە. . . ئەوا تووشی خەفەت ئەبێ، ئەگەر شکیشی بەیەکێ لایەق نەبرد پاداشت لە ئەنجامدا پشتێکی ئەداتی خەفەت دوای ئەوە پەخەی پێ‌بگرێ‌و لەو ناخۆشی‌یەشی پێ‌لایەق نەبینی کە ئەنجام

ئاشکرایی ی بەخشی و خۆشی ئەوەندەی نەخایان کە بەلای بەسەردادا باری. یەزیدی کوری جهناء ئەڵێ:

ماشقوة المرء بالأفكار يقتره
ولا سعادته يوما بإكثار

3 ـ سەرکردەکانی ئەزارقە لەوەڵامدانەوەی دوژمنەکانیاندا بەزمان زوڵاڵی‌یەکی ئەوتۆ ناسراون کە لە ریزی هەڵکەوتووی گەورە دابن و ئەمەشیان لەو نووسین و شیعرو نامەیەدا دەرئەکەوت کە لەم لاو لەولا بڵاویان ئەکردەوەو لەو وتارانەیاندا دیار بوو، کە ئەیانداو والەپشکنکار ئەکەن نەتوانێ نەپرسێ کەئەمانە چۆن توانیویانە ئازایەتی و هەڵکەوتوویی و بروای پتەو بەئاینەکەیان و زمان زوڵاڵی‌یەکی وانایاب هەموو بەیەکەوە کۆ بکەنەوە. ئەمەشیان زوڵاڵی‌یە نایابەکەی زمانی (قەطەری‌یە)یە کەئەڵێ:

حتى متى تخطتني الشهادة
والموت في اعناقنا قلادة

عبیدە کوری هلال ئەڵێ:

وحوم للموت يركب روعه
بين القواضب والقنا الخطار
يدنو وترفعه الرماح كأنه
شلو تنشب في مخالب ضار
فثوى صريعا والرماح تنوشه
ان الشراة قصيرة الأعمار

4 ـ راستگۆیی و ویژدان:

ئەزارقەکان لەوێژەکەیاندا راستگۆیی رێرەویانەو رووداوەکان چۆنن وایان ئەگێرنەوە ئەگەرچی ئەوکارە بەسەر خۆشیاندا هاتبی و خراپە لەوەدا نابینن کە دان بەچاکەی دوژمنەکانیاندا بنێن. . تەماشا ئەکەین لێرە عبیدەی کوری هلال باسی مەهلەبی دوژمنیان ئەکات وئەڵێ:

فلو غيرنا يلقى لقال لنا انهبوا
ولو غيره نلقى لقلنا له انهب

دیسانەوە قەطەری بەراستگۆیی و ویژدان داری‌یەوە توانای سەرکردایەتی و شکاندنی خۆی لەوشەرانەدا باس ئەکات کە لەگەڵ مەهەلەبدا کردوونی:

لعمري لئن كنا أصبنا بنافع
وامسى ابن ماحوز قتيلا ملحبا
لقد عظمت تلك المصيبة فيهما
واعظم من هاتين خوفى المهلبا
رمينا بشيخ يخلق الصخر راية
يراه رجال حول رايته أبا
نفاكم عن الجسر المهلب عنوة
وعن صحيح الأهواز نفيا مشذبا
وانحى عليكم يوم امسك نابه
وكان من الأيام يوم عصبصبا
فلن تهزموه بالمنى فاصبروا له
وقولوا لامر الله أهلا ومرحبا

5 ـ دەرکەوتنی بروای دەمەتەقی‌ی بەجێ لەوێژەکەیاندا ئەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە ناچار ئەبوون دەمەتەقێ لەگەڵ ئەوانەدا بکەن کە لەگەڵیاندا نین و وەڵامیان بدەنەوە بەبەڵگەو دەرخستن و دەستنیشان کردنی بەجێ رای پاکژی خۆیان نیشان بدەن. . رەنگە ئەمانەش لەو نامانەی نافع کوری ئەزرەقدا هەبن کە بۆ نەجدەی کوری عامرو عبداللەی کوری زبیرو بۆ خەڵکی بصرەی ناردوون و لەووتارانە دەرکەون کە نافع لە ئەهوازو زوبیر کوری علی لەئەرجان دایان.

هەروەها لە شیعرە کانیشیاندا ئەو باوەری دەمەتەقی‌یە لەقسە کانی قەتەریدا دەرئەکەوێ، کە لەگەڵ ئەبا خالدی

سەربەخۆیانی دانیشتوویانی ئەکات و ئەڵێ:

ابــا خالــد یانــغــر فلســت بخــالــد
ومــا جعــل الــرحــمــن علــراً لــقــاعــد
أتــزعــم ان الــخــارجــی علی الــهــوی
وانــت مقــیــم بیــن لص وجــاحــد

6 ـ گیانی خواپەرستی لە وێژەکەیاندا روونە. . لەبەر ئەوە ئەبینین یەکێکیان لە خوای خۆی ئەپارێتەوە کە رێگەی باشتری بداتێ و ئیمانی بە هێزتر بکات و وەك موسوڵمانێکی تەواو خوا ناسێکی باش دەست بداتە باڵی. . لەمەش نامەو وتارەکەی قەتەری بۆ نموونە ئەهێنینەوە کە ئەڵێ:

(اما بعد فانی احذرکم الدنیا فانها حلوة خضرة، حفت بالشهوات وراقت بالقلیل وتحجبت بالعاجلة ومنیت بالآمال، وتزینت بالغرور لاتدوم جدتها ولا تؤمن مجعتها، غرارة ضراره، خوانه قذاره، حائله زائله، نافذة بائدة، الحالة قواله، بدله تقاله، لایعدو اذا تناهت الی امنیة أهل الرغبة والرضا عنها، أن تکون کما قال الله تعالی (کماء انزلناه من السماء فاختلط بەنبات الأرض فاصبح هشیما تذروه الریاح وکان الله علی کل شیء مقتدراً. سورة الکهف آیة 46). هەروەها لە شعرێکیدا ئەڵێ:

یارب زدنــی فی الــتــقــی عــبــادة
وفــی الــحــیــاة بعــدهــا زهــارة

دیسان ئەڵێ:

یانــفــس لا یلهــیــنــك الأمــل
فرب اکــلب الــمــنــســی الأجــل

پاشان ئەڵێ:

ولا خیــر فی الــدنــیــا لمــن لم یکــن له
من الله فی دار الــقــرار نصــیــب

فحســبــی من الــدنــیــا ولامــن حصــیــنــة
واجــر خوار الــمــنــان نجــیــب
اجــاهــد اعــدائــی اذا ماتــتــابــعــوا
وادعــی باســمــی للهــدی فاجــیــب
معــی کل آراه یری الــصــوم جســمــه
ففــی الــجــســم منــه نهــکــة وشــحــوب.

شاعیرێکی تریان ئەڵێ:

یاطــالــب الــحــق لاتــســتــهــو بالأمــل
فان من دون تهــوی مدی الأجــل
واعــمــل لربــك واسأل مثــوبــتــه
فان تقــواه، فاعــلــم، أفــضــل الــعــمــل

7 ـ پشکنکــار بە ئاســانی ئەتــوانێ لە وێژەی ئەزارقەکانــدا خاسیەتی ئاشکراو زیاتر بدۆزێتەوە بە جۆرێك شتەکە درێژە نەکێشێ و لەمەسەلە سەرەکی یەکەش دوور نەکەوێتەوە، لەوانەش لانەدانیانە بەلای هیچ و پووچی و جنێودان و دەست بۆ ناموس درێژکردن و حەزیان لە شیعردا لەبەحری درێژوو (جزل) وکارتێکردنی تەوا وبووەو ئەمەش لەبەر ئەوە بووە کە پیاوانی جەنگە و خاوەنی بیروباوەڕ بوون و بەڵام ئەوە هەیە کە ئەبێ ئەوە بڵێین ئەم توند دەست گرتنەیان بەئاینەکەیانەوە کارێکی کردووە کە وێژەکەیان لەئاسۆی چەند مەسەلەیەکدا تەسك بێتەوە کەلە دەوری ئەوەدا بسوورێتەوە کە ئاین رێگەی داوە. . لێرەدا ئەبێ دەربارەی ئەزارقەکان بدوێین و گیرۆدەشیان بین چونکە توانیان کاری نایاب بکەن و ئەم کارانەشیان لەمەیدانێکدا کۆبکەنەوەو ئەویش ئەوە بووکە بۆیان نووسرا کە لەرێگەی خۆیان لانەدەن و لێی دوورنەکەونەوەو ئەم کارەش لە مێژووی وێژەی عەرەبدا نموونەی کەمە.

بۆ ئەوەی وێنەیەکی تەواوی وێژەی ئەزارقەکان دەرخەین نموونەی نووسینەکانیان باس ئەکەین تاکو بزانین ئەو وێژەیەیان چۆنە کە لە شیعرو پەخشانیاندا دایان رشتووە.

بێگومان وێژەی مێژووی ئەزارقەکان ئەوەی پێمان گەیشتووە زۆر زۆر لەوە کەمترە کەهەبووە. . ئەبینین کە یەزیدی کوڕی حەدی ئەزرەقیو تاربێژی ئەزارقەکان بووەو بەلای (جاحظ)ەوە گەورەترین و تاربێژی عەرەب بووەو بەڵام هیچ لەووتارانەمان پێ نەگەیشتووەو عیسای کوڕی فاتکی جنطی. . هەروەك بەلازەری ئەکات ئەمیشیان شیعری زۆربووەو کەچی چەند دێڕێکی نەوانی تری دیارنین.

وتارەکانیان: ـ

نافعی کوڕی ئەزرەق وتــاربۆ عبــداللەی کوڕی زوبێــر ئەداو ئەکات بێتە سەر ڕێگەیان و بەرامبەر بەخەلافەتی عثمانی کوڕی عفان رای خۆی بگۆڕیو بێتە سەرڕای ئەزارقەکان و ئەڵێ:

«ئەی کوڕی زوبیر لە خوای خۆت بترسە، رقت لە ناپاکی خۆپەرست، بێ، بەپێی دەســەڵاتی قورئــان دوژمنکــاری نەوکەســە بکــە یەکــەم جار ڕێی خراپــەی داو گیــروگــرفتی درووست کردووەو بەرێوە نەچووە. ئەگەروا بکەیت خوا لە خۆت قایل ئەکەیت و خۆت لە ئازارێکی گەورە دەرباز ئەکەیت و خۆ نەگەر هات و نەشیکەیت واتە تۆمەستی ئەو جیاوازیانەیانی کە هەیانەو خۆشیان لە ژیانی دنیادا لە خۆیان تێکداوە».

2 ـ نامەکانیان: ـ

نافعی کوڕی ئەزرەق بۆ عبداللەی کوڕی زوبیر ئەنووسێ کە بێتــە سەر ڕێگــەیــان. . ئەم نامــەیــە ڕای ئەزارقــەکــان بەرامبــەر عثمــان و علیو طلحــەو زوبێــرو عائشــة دەرئــەبــڕێو بەم جۆرە دەست پێ ئەکات:

«پاشان من بۆ خوا پێت ئەڵێم (هەرچی چاکەیەکت کردبێو خراپــەیــەکت هەمــوویــانت پێئەگاتەوە. . ئەمانەش واتە ئەم پێ گەینــەوەیــەش هەرچــەنــدە دوور بکێشێ خوا خۆی ئاگــادارتــان ئەکاتەوەو. . لە خوای خۆت بترسەو لەگەڵ زۆرداراندا مەبە. . خوا ئەفــەرمــوێ: «لایتخــذ المؤمنــون الکــافرین اولیاء من دون المؤمنین، ومن یفعل ذلك فلیس من الله في شيء».

ئەو ڕۆژەی عثمان کوژرا من لەوێ بووم. . ئەگەر لەسەر ناله باری نە کوژرابێ واتە کفریان کردووەو ئەوا جێی پەشیمانیە. . ئەگەر بەناوی ئاینیشەوە کوشتبێتیان ئەوانە موسوڵمانن و ـ ئەوەش کافرە کەلایەنی گرتووەو زانیم کە باوکت و طلحەو علی لەهەموو کەسێ زیاتر بۆی پەرێشان بوون و ئەمانەش بەکارەکەیاندا وەك بەشــداری کوشتنیــان کردبێو یاخــود پشتیان تێ کردبێ وابوون و تۆش شوێن باوکت و طلحەو عثمان کە وتوویت. . چۆن لایەنی پیــاو کوژێکی بە ئەنقــەست و کوژ راوێکی قەرزاربــاری یەکێ ئەگــری کە دوای ئەو علی ڕێگــەی گومــان لێکــراوی گرت و سنــووری دانــاو لەپشت ئەم سنــوورەوە کاری بەڕێــوە ئەبــردو کارەکــەی بەراستیو بۆخــۆی نەئــەکــردو باوکت و طلحــە پشتیــان گرت و دواییش ناڕە واییان کردو وازیان لێ هێنا.

قەتــەری کوڕی فجائــە وەڵامی ئەو نامــەیــە ئەداتــەوە کە لە حجاجی کوڕی یوسفی سەقەفیەوە هاتبوو:

(لــە قەتــەری کوڕی فجائــەوە بۆ حجاجی کوڕی یوسف. . سلاو لەو کەسانە بێ کەشتە پیرۆزەکانی خوا ئەپارێزن و لە سزای ئەتــرسن. . سوپــاس بۆ ئەو خوایــەی کەبۆ کە سانی ساوێلکــە (سفــالــە) ئەوشتــانــەی لە ئاینــەکەیدا هێناوە کە لە خراپە دووری خستــۆتــەوەو ئەخــاتــەوەو سەری خستووە لەوەداکە رقیبەرامبەرت کەم بووە. نووسیبووت، کە گوایە منی قەتەری نەخوێندەوارێکی برســیو دەست کورتم و نانــە رەقیشم دەست ناکــەوێ. . ئەی کوڕی دایکی حجــاج. . لەبــەر ئەوەی پیــی تاتــەرقی سەرت هاتووەو خوا نانـاسیو لەخراپەش دوور ناکەویتەوەو چاکە نازانیو هاوڕێی ئەهریمەنیو پیلانەکانیشت سەر ناگرن. . سووپاس بۆ خوا کەبیــەوی لاپــەڕەی خۆتم نیشــان ئەدات و نیــازی سەرە رووتــاوەکــەتم بۆ روون ئەکــاتەوە. ئەوەش بزانە لێدانی پاڵەوانان نووسینەوەی کاغەزنیە. . لەگەڵ ئەوەشدا تکام لەخوا ئەوەیە کە ئاواتت نەیەتە دیو کۆتاییشت بەدەستی منبێ.

هەڵکەو توانیوێژەی شورات: ـ

ڕووداوەکانی شەڕی نەهرەوان و ئەو ڕووداوانەی دوای ئەویش کە لەو ئەچن. کارێکیان کرد لە (وێژەو هەڵبژاردندا توندیو توڵیو باوەڕنیشان بدەن و دوورنیە شەڕی نەهرەوان بۆچوونیانی بەرامبەر بە علی پێ گۆڕیبن. چونکە علی پێش مردنی بەماوەیەك وتی:

دوای من شەڕ لەگەڵ شورات مەکەن (ئەمانە کەسێکن کە داوای ڕاستیان کردبێو هەڵەیان کردبێ یاخود ئەوانە نین کە داوای هیچ و پووچیان کردبێو هەستیان پێکردبێ). هەروەها حسن[5] کاتێ کە معاویە بانگی کرد بۆ ئەوەی شەڕیان لەگەڵ بکات ئەویش وتی. شەڕ لەگەڵ ئەوکۆمەڵە ناکەم کەتۆ ڕاستپارد شەڕیان لەگەڵ بکرێ. ئەگەر نزیکەی سێ هەزار کەسیان لە نەهرەوان لەناوچوویێ زۆر لەوەزیاتر خەڵك چەند جارێ شوێن باوەڕەکەیان کەوتوون و، ئەگەر بەزیادەوە باسی ئەوانە بکەین کە لەکاتی شەڕدا مەیدانیان بەجێ هێشتووەو ئەوانەشی کە مەیدانی شەڕیان هەرنەدیبو تەنیا هەر لەکوفە دوو هەزارکەس بوون.[6]

مێژوو نووسان بۆ ژمارە کەم بوونەوەی شورات دوای شەڕەکە بەهەڵە چون و ئەمەشمان لەبەشەکانی پێشودا ڕوون کردەوە.

وێژەی شورات مل کەچی دووکار بووە. ئەم کارەش یەکەمیان لایەنی هۆزگەریو دووەمیان ئاین بوو. ئەوەشی کە شاعیرەکانی شورات بەباشی هەیانبوویێ زمان زوڵاڵیو شێوازی بەهێز بووەو تەنانەت لەسەردەمی خۆشیاندا ئەمەیان لێزانیون. (کوڕی زیاد) دەربارەیان ئەڵێ:

(قسەی ئەوانە خێراتر ئەبیسترێ لەوئاگرەی کە لەپووش بەرئەبێ). عبدالملك کوڕی مەروان سەبارەت بە یەکێ لەشوراتەکان کە بروای شوراتی بۆشی ئەکاتەوە (عبدالملك یەکێك بووە لەوانەی کە قسەی بەخۆرایی نەکردووە) ئەڵێت بیگرن و بیخەنە زیندانەوە 1 ـ ئەگەر لەوە نەترسانەمایە بەم قسانەی خەڵکەکەم لێهەلبگێڕێتەوەو ئەگەر ڕای نەکێشامایە بۆلای ڕاکەی خۆی بەندم نەئەکرد.[7]

شوراتەکان وەك شێوازێکی بەهێزیان بووە. واتای وێژەکەشیان دووبارە هەر بەهێز بووەو ئەمەشیان پربووە لەبڕواکەیان کە ڕووناکیو درەوشەو مەزنی پێوە دیار بووەو. وەك وتیشمان بەشی زۆری شوراتەکان زمانیان زوڵاڵ بووەو هونەری قسەکردنیان زانیوەو لەمانەش (ابو بلال مرداس. عبداللە کوڕی وهب. حرقوس کوڕی زهیر. مستورد. نافع کوڕی ئەزرەق. قطری. شبیب، ابو حمزة).

تەماشائەکەین هۆزێکی وەك «شیبان» بەشی زۆری بە وتار بێژ و زوبان زوڵاڵ و چەند جارێ لەگەڵ شوراتەکاندا سەریان هەڵداوەو گەلێ سەرکردەی شوراتیان تێدا هەڵکەوتووەو ئەم وتاربێژ و سەرکردانەش وەکو نافعی کوڕی ئەزرەق. لەگەڵ نەجدی کوڕی عامرو هەندێ لەبصرای یەکاندا نامەیان بۆیەکتر ناردووەو لەگەڵ کوڕی عەباسدا سەبارەت واتاکانی قورئان و گەلێ شتی تر دەمە تەقێی کردووەو. سەرگوزەشتە بەناوبانگەکەی کوڕی عباس کە کاتێ گوێ لە عمری کوڕی ربیعە دەگرێ، دەرئەکەوێ کە نافع لە دەمەتەقیدا زۆرپایەدار بووە. ابو غیدا کە ئەو سەردەمە ژیاوە بەم جۆرەپەنجە بۆجەنگاوەرانی شورات ڕائەکێشێ.

فثوی صریعاً والرماح تنوشه
ان الشراة قصیرة الأعمار

سەربارێ ئەمانەش (وەك لەسەرەتای بەشەکانیتردا باسمان کرد شوراتەکان بە زۆر نوێژکردن و دەموچاو نورانی ناوبانگیان دەرکردبوو) بەبەڵێن بردنە سەر ناویان ڕۆشتبووو هەستە ئاینییەکەشیان لە وێژەکەیاندا هەستی زەلامێکی دەوارنشین بووەو فەلسەفەو لێکۆڵینەوەو بەڵگەو شیکاری نەبووە وئەمەشیان ئەگەڕێتەوە بۆلایەنە دەمارگیری یەکەو بەرامبەربەباوەڕەکەیان پاك بوون و لەم بارەیەوە حبیب کوڕی حورە کەهاوڕێی ضحاکە ئەڵێ:

یارب انهم عصوك وحکموا

في الـديـن كل ملعـن جبـار
يدعـوا الـى سبـل الـضـلالـة والـردى
والـحـق ابـلج مثـل ضوء نهـار

شوراتەکان سەردەمی خۆیان لە شتێکدا زۆر دوور بوون لە خەڵکی ئەوسەردەمەوە، کە ئەویش لەسەر بیروباوەڕ رێکەوتن بوونەك وەك ئەوەی کەکاتێ (کوری خباب) بکوژن پێی ئەڵێن تۆرێکەی باوەڕت نەگرت و شوێن ناوی زل و ناودارکەوتیو[9] بە علی‌یشیان کاتی خۆی هەروت بەوە کە کۆشش بۆ خەلافەت ئەکات و ناڕوانێتە ئەوەی کە خەلافەت مافی خۆیەتی. . ئەم هەستەش بوو کە لە سەرەتادا پاش ماوەیەك هێزی سیاسیو هەڵکەوتنی پێ‌پەیداکردن و تێکەڵی وێژەکەشیان بوون.

ئەمەش ئەمانباتەوە بۆئەوەی کە لەوێژەی شوراتەکاندا ستایشی خەلیفەیەك نابینین کە وەك شاعیری سیاسی ئەو سەردەمە (کمیت و وعبداللهی کوری قەیس) لە ترساو بۆ قازانجی خۆیان بەشانو باڵی خەلیفەکانیاندا هەڵئەدا. . تەما شائەکەین عبدالملك کوری مەروان فرمانی کوشتنی عمرانیدا. . کەچی عمران بەو پیرییە دەربەدەرییو خۆ شاردنەوەی خۆی بەوە نە گۆڕیەوە ستایشی عبدالملك بکات یاخود خۆی بکوتێتە بەردەگای جەورو ستەمکاریکۆشکی خەلافەتەوە. کەچی پارتەکانی بەرهەڵستکاری خەلافەت لە دەوری خەلافەت ئەخولانەوەو دەسەلاتی‌یان بەخۆ بردنە پێشەوە بەهێزئەبوو هی تریان لاواز ئەکرد. . بەڵام شوراتەکان کە پارتێکی سیاسی ئەوسەردەمە بوون دوور بوون لەدەوروپشتی خەلافەت و داوای خەلافەتیان نەئەکردو ئاواتیان جێ‌بەجێ کردنی زانستی ئاینی بووو. هەرکەسێك جێ‌بەجێ بکات مەرج نیەو ئەوەی کەمەبەست بێ بەکەڵکی ئەو کارەبێ‌کە ئەوان مەبەستیانەو بەلایانەوە وەك کافرهەبوو باوەرهێنەریش هەبوو. . وەك مجاهد هەبوو دانیشتو هەبوو. . باوەڕیان بەشیعەو بەزوبەیریو ئەمەوی نەبوو ئەمانەش بوون دووبارە وای لێ‌کردن وێژەکەیان رەنگدانەوە یەکی جیاوازی هەموو وێژەیەکی سەردەمی خۆیانیان هەبێ. . پاشان شیعرەکانی شورات ستایشی شەهیدو سەرکردەو سزای ئەو هەڵانەیان تێدایە.

ئەزارقەو صەفەرییەکان کە لە هەموو دەستەکانێ تر زیاتر شۆرشیان دژی خەلافەت بەرپاکردووەو گورج و گۆڵ بوون وێژەی شوراتیان پێ‌ناسین.

هەروەها ئەباضیەکانیش کە بەناوبانگترین کۆمەڵی شوراتن لە زانستی ئاین و زویان زولاڵیدا. سەردەمی ئەمەوییەکان تەنیا هەر ابوحمزەی شاریان هەبوو گەرچی لەهەموو مەیدانەکاندا ئەباضیەکانیش ئارەزووی پاکی خۆیان هێنابێتە دی. . بەڵام هەر وەکووتراوە لەعمان ساڵی 1938 چاو گێڕاوە بەچاپەمەنی‌یەکی زۆری وێژەی ئەباضیەکاندا کەهیچیان لەسەدەی دووی کۆچی‌واتە سەردەمی ئەمەوییەکان تێپەرناکەن و زۆری بەوێژەوان ناسراویان سەرکردەی شەڕەکانیان بوون وەك قەتەریو ابی‌حمزەو پایەبڵندی زۆری تر.

سیفەتەکانی شیعری شورات: -

هەروەهـا هەنـدێ بۆ شیعرەکانی شورات چوون کردوونی بەسێ یەکێتی‌یەوە. . یەکێتی مەبەست. . یەکێتی سیفەت. . یەکێتی شەپۆلی دە رۆونی. یەکێتی مەبەست بریتی‌یە لەوەی کەئەگاتە ئەو حاڵەیکە ئەندێشەی شوراتەکان درووستی ئەکات و ئەیگەیەنێتە ئەوەی کە ئەگەر لەرێی خزمەتی خوادا بکوژ رێو لەناویچێ شەهید بوونە یاخود هەروەکو بەهلول ئەڵێ داوای مردن کردن بەم جۆرەیە.

من كان يكـره ان يلقـى منيـتـه
فالـمـوت اشهـى الى قلبى من الـعـسـل
فلا الـتـقـدم في الـهـوجـاء يعجلني
ولا الـحـذار ينجـوني من الأجـل

بەڵام یەکێتی سیفەتەکان کەکۆمەڵی سیفەتی بەرزە رەنگە بتوانرێ بڵێن لەهەموو شوراتێکی باوەڕ پاکدابووە. . لەبەر ئەوە

بۆچوونی ئەوانە بۆینە گشتی یە هەرە گەورە کە لەستایشدا لە لایەن شوراتەکانەوە بۆتە شیعرێکی گونجاوو هی هیچیان بەم پێیە لەوی تریان بەرزو نزمتر نابێ . . چونکە ئەو سیفەتەی لە شیعری ئەبی بلال و قەتەری و صالحی کوری مەرداس و داود کوری نەعمان و خەتاردابووە هەریەك نیازبووە لەبەر ئەوە هەر کامیان پێش بخرێ ئەبێ ئەوانیکەش شان بە شانی راوەستن.

متاهبــون لكــل صالحــه
ناهــون من لاقــوا عن المنكــر

بەم جۆرە لەم شیعرە ناسك و بەرزەدا رای شوراتەکانمان بۆ روون ئەبێتەوەو ئەوە دەرئەبرێ کە ئەدەبەکەیان یەك پارچە رەنگدانەوەی بیرو باوەڕەکەیانەو. . بیرو باوەڕەکەیان ئەوەندە بەخۆشەویستی و دڵسۆزییەوە گرتووە کە ئەوپەڕی قوربانی لە رێگە بدەن و بەو پەڕی شانازیو بەختیارییەوە بەرەو مردن بچن.

ئەمە بێجگە لەوەی کە هونەری شیعرو ناوە رۆکەکەی کە زۆر وەستایانەو زانایانە لە چەند دێڕێکدا ئەو هەموو واتانە کۆکراونەتەوە.

دیسانەوە شوراتەکان وەك دەسەلات و توانایەکی باشیان لە شیعرەکانیاندا بووە. . هەرواش لە رووەکانی تری وێژەدا ئەم بەهرە هونەرییەو زانایی ویتەوییەیان لە پەخشاندا دەرکەوتووە هەر وەکو ابوحمزة لە وتارێکیدا ئەڵێت:

شباب والله مكتهلون في شبابهم، عفيفة عن الشر أعينهم، ثقيلة عن الباطل أرجلهم، انضاء عبارة واطلاح سهر، فنظر الله اليهم في جوف الليل، منحنية أصلابهم على أجزاء القرآن كل مامر أحدهم بآية في ذكر الجنة بكىٰ شوقاً اليها، وإذا مر بآية من ذكر النار شهق شهقة خوفاً منها كان زفير جهنم بين اذنيه موصول كلامهم بكلامهم، كلال الليل بكلال النهار، قد أكلت الأرض ركبهم وأيديهم وأنوفهم واستغلوا ذلك في حب الله. (١٥)

ئەم وردەکارییەی ابوحمزة دووبارەی رەنگدانەوەی باوەڕەکەیانەو بەم جۆرە ئەیەوێ لە هەموو کەسێکی بگەیەنێ کە شوراتەکان چی ئەکەن و چۆن هەمیشە بێ گەرد خەریکی خواپەرستین کەروونی ئەکاتەوە کە خوا شەو درەنگە تەماشای کردن بینی سەریان بەسەر قورئاندا شۆرکردۆتەوەو هەریەکەیان کەباسی بەهەشتی لە ئایەتێکدا ئەخوێندەوە لەبەر ئەوەی کەزۆر حەزی لە بەهەشت ئەکرد لە خۆشیاندا دەستی بە گریان ئەکرد. . خۆ ئەگەر ئایەتێکیشی بخوێندایەوە باسی دۆزەخ و ئاگری تیابوایە هەروەکو بڵێسەی ئاگری دۆزەخ لە بن گوێچکەیاندابێ هەناسەیەکی دوورو درێژی هەڵئەکێشاو وەك گەیشتنی شەو بەرۆژ واتە رۆژ بوونەوە ئەوانیش قسەکانیان وا بە یەکتر ئەگەیان.

زەوی ئەژنۆو هەردوو بەریدەست و لوتیانی لەبەر زۆری نوێژکردن بردبووکارەکەش لەبەر خۆشەویستی خوا بووە.

یەکێتی شەپۆلە دەروونیەکەشیان ئەگەڕێتەوە بۆئەو مەبەستەیان کەپەسەند نەکردنی کەم و کوڕییە لەنیازە کەیانداو شاعیرێکیان لەم رووەوە ئەڵێت.

ولــقــد مضــوا وانــا الــحــبــيــب اليــهـم
وهــم لدى احــبــة ابــرار
قد يخلفنــي ويــمضــي بهــم
بالــهــفــة كيــف يفــوتنــي المــقــدار

لەم شیعرەشدا هەمدیسان رەنگدانەوەی بیروباوەڕی شوراتەکانمان بۆدەر ئەکەوێ کە خۆشەویستەکانی چۆن رۆشتوون و شەهید بوون و بەجێیان هێشتووەو ئەمیش چەندە پەرۆشیانە کە بیانگاتێ و لێیان دوورنەبێ.

شاعیرێکی تریان ئەڵێ:

اخــوان صدق أرجيــهــم وأخــذلــهــم
اشــكــو الــى الله خذلانــي لأنــصــاري

پارانەوەی شاعیرو تکا کردنی لە خوای گەورە تەماشا ئەکەین بۆ خۆیو بۆمالی دنیاو قازانجی تایبەتی نیە بگرە بۆ ئەو هاورێیانەیەتی کە ئەم شەرمەزارە لایان.

ئەم یەك بوونانە ئەگەر بارێکی راستەقینەی قوڵی‌یان لە شیعری شوراتەکاندا بەجێ هێشتبێ. . لە یەکچوون دووبارە کردنەوەشی‌یان پەیدا کردووەو کارەکەش دەسکردنیەو بگرە ئەمە بیروباوەری خۆیانە کەمەسەلەکە خوا پەرستیەو زیاتر هانی داون بۆ نزی دوژمنەکانیان بجەنگن. . عطیەی کوری ئەمەری لیثی ئەڵێ:

وحسبي من الدنيا دلاص حصينة
ومغفرها يوماً وصدر قناة
واجرد، محبوك السراة مقلص
شديد أعالية وعشر شراة

ئەم شیعرە سەرلەنوێ کە باوەری شوراتەکانی تیاد یارە باسی بیەو شوێنی شوراتەکانیش ئەکات و وەك ئەو شیعرانەوان کە ئەمویەر لێیان دواین.

وەك ئەو شیعرەی سەرەوە عمروالقنا ئەڵێ:

فحسبي من الدنيا دلاص من حصينة
واجرد خيار العنان تجيف
معي كل اراه يرى الصوم جسمه
ففي الجسم منه تبكية وشحوب

ئەگەر بەوردی سەرنجێکی دارشتن و ناوەرۆکی ئەم دوو شیعرە بدەین تەنیا جیاوازی‌یەکی کەم لەنێوان خواستی هەردوو شاعیرەکەدا هەیە هیچ شتێکی سەرەکی جیاوازنیەو خواستە کەبەرامبەر دنیایە.[11]

لای شاعیرەکانی شورات یەك وێنە زۆر روون و ئاشکرا بەدی ئەکرێ کە ئەویش ئەوەیە ئەم ژیانی دنیای‌یەی کەهەیەتی نەیەوی بیکاتە خزمەتی ئاین و قوربانی ئەوەو دنیاو لەم رووەوە یەکێکیان ئەڵێ:

حتى ابيع الذي يفنى بآخره
تبقى على دين مرداس وطراف

تەماشا ئەکەین و وەك ئەم شیعرەی لە سەرەوە نووسراوە ابو بلال ئەڵێ:

اني وزنت الذي يبقى بعاجله
تفنى وشيكا فلاواللّه ما اتزنا

دیسان هەر لەوجۆرە شیعرو باوەرو توانایەوە کە هەن و زۆر لە یەك ئەچن یان بڵێین لە یەك نزیکن رهین مرادیش ئەڵێ:

اني لبائع مايفنى لباقيه
ان لم يقض رجاء العيش تربيعا

تەماشا ئەکەین شیعرەکان ئەگەر لە دارشتن و کێش و سەر وادا لە یەك نەچن بەڵام دووبارە بوونەوەیان تێدایە ئەم دووبارە بوونەوە یەش کە هێنامانەوە لە شیعری شوراتدا هەموو ئەگەرێتەوە بۆمەسەلە هاوکوێ‌یەکەیان بێ ئەوەی لە پلەی هونەری شیعرو ناوەرۆك و راستگۆییان کەم کاتەوە.

زۆرانبازی لەگەڵ رۆژگارداو نموونەی کۆڵ نەدانیان: ـ

مەسەلەی ئاین لەم شیعرانەدا مەسەلەیەکی سەرەکی‌یەو پایەبەرزیانەو ئەیانەوێ ئەو کۆششە روون بکەنەوە کەمرۆڤ لە خوای خۆی نزیك ئەکاتەوەو وەك روونمان کردەوە قوربانی بەژیانی دنیایان بۆ ژیانی ئەوەو دنیایان ئەدەن وبەمەش دوونیشان ئەپێکن. . یەکەمیان بە خوا گەیشتنەو دووەم چوونە لای ئەو دۆست و برادەرانەیانە کە شەهید کراون و ئەم گیانەشیان لە گەرمەی شەرەکانیاندا دەرئەکەوێ کە کردوویانەو دەربەست ئەوە نەبوون ئەکوژرێن یاخود ناکوژرێن. بەڵام ئەگەر لەگەڵ باوەری کۆمەڵی موسوڵمانانی تردا ئەم باوەریان بەراورد بکەین. . ئەبینین کە ئەم کۆمەڵانەی تر بروایان بەدان بەخوادا ئُرتن و درەنگە بەرەو پیری مردن چوون هەیە کە رێگە بۆسەرکەوتن خۆش ئەکات. . , بەڵام شوراتەکان بەپێچەوانەوە ئەیانەوێ ئەوەماوەیە کەم کەنەوە کە لەنێوان ژیانی ئەم دنیاو ئەوەو دنیادا هەیەو ئەمەش بە جەژن ئەزانی. . تەماشا ئەکەین حویرثی

راسپی ئەڵێ:

اقـول لنـفـسـي في الـخـلاء الـومـهـا
هبـلت دعـوتـي قد مللت من الـعـمـر
ومـن عيـشـة لاخـيـر فيـهـا دنـيئة
ملمـمـة عنـد الـكـرام ذوي الـصـبـر
سأركـب حربـاء الأمـور لعـلـني
الاقي الـذي لاق الـمـحـرق من الـقـصـر

بێ گـومـان ئەم پارچـە شیعـرەش هەرئـە گەڕێتـەوە بۆشتـە سەرەکی‌یەکە، کە ئەویش ئەوباوەڕە پتەوەیەکە بەخواو ئەوەو دنیا هەیانەو خۆزگەو ئاوات خواستنە بەوەی کە زوویگەنە هاوڕێکانی ئەوەودنیاو لەوێ لەبەردەمی خوادا بەدیداری یەکتری شادبن.

لەم هەڵوێستـەدا تاسـەیـەکی گەرم دیـارە بۆکۆچ کردن بەرەو ئەوەو دنیاو چاوی بەبرادەرە شەهیدەکانی بکەوێ.. لێرەدا مەزنی، باوەڕی شوراتـەکـانـمـان بۆ دەرئـەکـەوێ کە چەنـدە پتـەوبـووەو نەیانـویستـووە بەهیـچ جۆرێـك درۆ لەگـەڵ خۆیـان و خەڵکیدا بکەن.. تەماشا ئەکەین زیاد الأعسم ئەڵێ:

أقيـم على الـدنـيـا كانـي لا ارى
زوالا لهـاو أحـسـب الـعـيش باقـيـا

ئەمـە شیعـرەکـەی زیـاد الأعسم بوو کەبـەو جۆرە لەسـەرەوە چاومان پێی کەوت تەماشا ئەکەین هەر لەو بابەتە قەتەری ئەڵێ:

الـى كم تغـاريـنـي الـسـيـوف ولا ارى
مفـاراتـهـا تدعـو الـى حـمـامـيـا

لە دووای ئەم شیعـرە لەم شیعـرەی خوارەوەدا کەپوپـەی هونەری شیعری وزانایی‌و پەرستنی باوەڕەکەیانە دیسان عمران ئەڵێ:

ألـى كل عام مرضـة ثم نقـهـة
وينـعـى ولا ينعى حتى ذا الى متى!!

لەم ڕووەوە هەر بۆ ئەو خواستەی کە لە بیروباوەڕو وێژەکەیاندا شوراتەکان ئەگەیەنێتە یەك مەبەست ئافرەتێکی شورات ئەڵێ:

احـمـل راسـاقـد بـئـمـت حمـلـه
وقـد سئـمـت دهـنـه وغـسـلـه
الا فتى يحمل عني ثقله؟

کەواتـە بەخێـرایی (بـەرەو مردن چوون) لای شوراتـەکـان مەبـەستێکی گەورە بووەو هەر ئەمـەشـە بەگشتی وێـژەخـوازان بەتـایبـەتی‌و شوراتـەکـان بەگشتی هان ئەدات کە لە شەڕدا سڵ نەکـەن.. گەلـێ کۆمـەڵ لەم ڕێـگـەیـەیـانـدا دژ وەستـان.. جارێ بەبـوونـە کێشانی جوانی ژیـان و جاری بەگـوشـە گیـری گرتن وشـەر نەکـردن. بەڵام لای شوراتـەکـان بیـروبـاوەڕێکی نەلـەقیـو بوو... تەنـانـەت کە یەکی لەمەرجی باوەڕەکـەیـان ئەوەیـە کە لەگـەڵ کوڕی ئەو میـرانە نابێ دابنیشن کەستـەمکـارن.. ئەوە بوو کاتێ کە سمیـرەی کوڕی جعـد لە کۆڕەکەی حجاجدا دانیشت قەتەری ئەمەی بۆ نووسی:[12]

فراجـع ابـاجـعـد ولا تك مغـاضـبـا
على ظلمـة اعـشـت جمـيـع الـنـواظـر
وتـب تـوبـة تهـدى الـيـك شـهـادة
فانـك ذو ذنـب و لسـت بكـافـر

لەم شیعـرە پتـەو وسـاکـار وچـاك دارێـژ راوەداکە ناوەڕۆکێکی ئاشکـراو بەهێـزی هەیـەو ڕای‌باوەڕی شورات دەرئەبڕێ بەرامبەر بەیەکێ کەهەڵەی هەیەو کافر نیەو هەڵەی گەورەی نەکردوە.

ڕوونترین وێنەی یارمەتی نەدان ئەم بەراوردەی خوارەوە یەکە ئافرەتێکی شوراتی لە نێوان چێژی جنسی‌و ناخۆشی شەڕدا ئەیکات:

مروا بـنـا نرجـع الـى ديـنـنـا
فكـل ديـن غيـره بـاطـل
وملة الـضـحـاك متـروكـة
لا يجـتـنـبـهـا أحـد عاقـل

هەندێکی تریان سەبارەت بەگۆشە گیریوەك ئەمەی خوارەوەیان وتووە!

الالیت شعری هل ابیتن لیلة

بعیدا من اسم الله والبرکات

هاورێیانی ئەم شاعیرەواتە شوراتەکان هەرکە ویستبێتیان لە شوێنێکەوە بچنە شوێنێکی تر ئەمەقسەیان بووە. . لەسەر خواو گەورەیی خوا کۆچی خۆتان بکەن. . پاکانەی مانەوەی ئەم شاعیرەش دوورنیە کە نەخۆش بووبیٚ و نەیتوانیبیٚ لە گەڵیان بچێ یاخود ئەم شیعرەی لە کاتێکدا وتبیٚ کە بەرەو رووی جەنگێکی گەرم چووبێ لە بەرئەوە قسەکەی بە گۆشەگیری ویستن لە قەڵەم نادرێ.

تەماشائەکەین رادەی خواپەرستیان گە یشتۆتە سنوورێك هەمیشە خۆشەویستیو گەورەیی خوایان لەمێشکدا بووەو بیریان لێ کردۆتەوەو شەرمەزاری ئەوە دەرئەخەن کە هەناسەیەك ناوی خوای گەورەنەبەن.

وەك لێی دواین بێگومان گەورەترین شت واتە گۆشەگیری بەلایانەوە دوورکەوتنەوەیە لە بیرو باوەرەکەیان و. . حصین ی کوڕی حفصەی سعدی ئەم کارەی کرد. . ئەویش ئەوکاتەبوو کە قەتەری کوڕی فجائەی بەجێ هێشت و ئەچێتەوە لای مەهلەب و ستایشی مەهەلەب و سەرزەنشتی قەتەری ئەکات و ئەڵێ:

فلما ابی الا اللجاج یقتلنا

نظرت وکان المستجار المهلب

عفو عن الذنب العظیم کانه

لمن یرجو العفو عن ذنبه أب

ئەم هەڵوێستە لە هەڵوێستی هەندێ لە وشوراتانە ئەچێ کە حجاج بۆشەر ئەیانبات. . ئەوانیش بە شیعر ستایشی ئەکەن و ئەیانەوێ تۆبەو پەشیمانی خۆیان لەو باوەرەدا دەرخەن کە بوویانە.

هات وچۆی قەتەری لەبەردەمی سوپاکەی مەهلەبدا جۆرە دوورکەوتنەوەیە لە ناوشوراتەکاندا پەیدائەکات و ئەم .هات وچۆو وئەم لاو ئەولاکردنە بەوە ناو ئەبەن کە گوایە خۆشاردنەوەیەو لەسەر ئەمە یەکێکیان بەم جۆرە سەرزەنشتی قەتەری ئەکات:

هربنا مزید انخص من غیر علة

وللحرب نارا لاتفل ومخلب

فقولا لأصحاب القرآن نصیحة

دعوا الظن ان الظن بالناس یکذب

ئەبینین کە سەرزەنشتێکی خۆکردن هەیە بێ ئەوەی کە لەو سەر زەنشتە بترسێو نەیڵێو ئەبێ بیڵێ چونکە راست گۆیەو درۆ نازانێو بەم جۆرە تەنانەت لەگەڵ سەردارەکانیان یەکێکی کەیان ئەڵێ:

أیا قطری الخیر ان کنت هاربا

ستلحقنا عارا وانت مهاجر

فحتی متی هذا الفرار مخافة؟

وانت ولی والمهلب کافر

ئێمە کە لێرەدا ئەم کارە ناو ئەنێین (گرێی مەهلەب) لەدڵی شوراتەکاندا ئەبێ تۆزێ بۆی راوەستین چونکە پێش هەموو شتێ ناتوانین بەرپەرچی ئەوە بدەینەوە کە شوراتەکان گەلێ کارەسات و نووشوستیان بەدەست مەهلەبەوە تووش هات و مەهلەب بەلایانەوە شتێکی سامناك بوو. . ئەگەر ئەم شیعرانە راست بن کە وادراوەتە پاڵیان. . ئەوەمان بۆ دەرئەخەن کە نەیانتوانیوە ئەم ترسەیان دەرنەخەن. . لەم رووەوە عبیدە کوڕی هلال ئەڵێ:

لیس لنا في الأرض منه مهرب

ولا اسماء این این المذهب

دیسانەوە لێرەشدا کە شاعیرەکە وتوویەتی ئەو راستییەیە کە زۆر جوان و رەوان دەری خستووەو نەیتوانیوە بیشارێتەوە. . ،چونکە شاردنەوەی ئەم کارەی بەلاوە خۆخەڵاتاندن بووە.

هەروەهـا قەتـەریش خۆی ئەم ترسـەی بەرامبـەر مەهلەب دەرئەخات و ئەڵێ:

ولـكـن منيـنـا بالـمـهـلب انـه مشجي
قاتـل في داخـل الـحـلق منـشـب

ئەم راستی دەربرینە ترس نەبووە بگرە بەلایەوە پیرۆز بووەکە دەری بیرێ.

لە شوێنێکا ئەڵێ:

الـم ترنـا والله بالـغ أمـره
ومـن غالـب الأقـدار لاشـك يغـلب
رجـعـنـا الـى الأهـواز والخـيـل عكـف
على الـخـيـر مالـم ترمـنـا بالـمـهـلب

دیسان ئەڵێ:

ان شجانا من الوغى المهلب[13]

بەم جۆرە سوارچاکیو تواناو ئازایەتیو لیهاتوویی دەرئەبڕن و قەتەری وەك ئەم راستیانە دەرئەخات دووبارە باسی پاڵەوانێتیو ئازایەتی مغیرەی کوری مەهلەب ئەکات و ستایشی ئەکات.

بەڵام ئەوپرسیارەی کە دێتە پێشێ ئەوەیە ئایا بەمێشکا ئەچێ کە ئەم هەموو شیعرانەی کە لەبەردەمی مەهلەبدا راکردن دەرئەبڕن لەلایەن شاعیرانی شوراتەوەوتـرابن؟ بەلای ئێمەوە ئەم شیعرو سەرگـوزەشتـانـەی داستـانی ئەزدیـیەیـان پێدروست کراوە دەست کردبن ئەوراکردنانەیان هەموو بۆ دروست کردوون..

چونکـە وشـەی خارجی هەنـدێ جار بەوکـەسـانـەش وتـراوە کە شورات نەبـوون و وشـەکـەش واتە بەرهەڵـستکاری دەسەڵاتدارو لەوە ئەچێ کە ئەوشتانەی دەربارەی هەندێ خارجی گێڕراونەتەوە کە لە بەردەمی حجـاجـدا بوون.. شورات نەبـوون.. ئەو خارجیانـە بووین کەبـاوەڕی خارجیـان بووەو ئەگـەر ئەم دووشتە بەراورد بکـەین باوەڕ بەو شیعـرانـە ناکـەین کە دراونـەتـە پاڵ شوراتەکان و پڕن لە بێ دەسەڵاتی هی شوراتەکان خۆیان بن.

ئەمەش ئەوەناگەیەنێ کە مرۆڤ ترس لەدڵیانیە.. بەڵام شتەکە ئەوەیە کە شوراتەکان بۆ ئەوە چوونەتە جەنگەوە کە زوو شەهید بکرین..

شیعری شورات و رەخنە لەژیان: -

ئەبێ باسی یەکدگیری نێوان باوەڕی شورات و شیعرەکانیان و لایەنی باش و خراپی شیعرەکانیان بکرێ کە لەو یەکدگیرییەوە سەریـان هەڵـداوەو باشـتریش وایـە دەربـارەی ئەو شیعرانەی کە رەخنەگرتنن لە ژیان و دەرخستنی خەوشەکانی دەوڵەتە بڵێین ئەو جۆرە رەخنانە شۆڕشێکە دژی تاڵان و بڕوو کۆکردنەوەی دارایی لەم شیعرەی طرماح دا دیارە.[14]

عجبـا ما عجبـت للجامع الـمـال يـبـاهي به ويـرتـفـده
ويـضيـع الـذي يصيـره الله اليـه فليـس يعتقـده
يوم لاينفـع المخـول ذا الثـروة خلاتـه ولا ولـده
يوم يؤتى به وخصمـاه وسط الجن والأنس رجلهويله

شوراتـەکـان هەروەك لێیدەدواین کە شیـعـرەکـانـیـان رەنگـدانـەوەی بیـروبـاوەرەکـەیـانـەو گەش و روونی ئاینەکەیانەو هەرچیەك لە مێشکیاندا بووبێ بەرامبەر بە خەلافەت و خەڵك و دارایی دنیا بێ درۆکردن دەربان بڕیوە ئەمەش رای خۆیانە.

عمران کوری حطان ئەڵێ:

حـتـى متـى تـسـقـى الـنـفـوس بكأسـهـا؟
ريـب الـمـنـون وانـت لاه ترتـع
فـتـزورت لـيـوم فـقـرك راتـبـا
واجـمـع لـنـفـس لايـغـيـرك تجـمـع

تەمـاشـا ئەکـەین لێرەدا رەخنـەیە.. ئەمەیی شوراتیش لەبەر ئەوەی هەمووی لەومێشکەوە هەڵقوڵاوە کە تەرخانی باوەڕەکەیانە کە ئەویش رایـانــە بەرامبـەر بە خەلافـەت و بەهـەڵـەی گەورەو بچوك و بەرامبەر بە ژیانی ئەم دنیایە لەبەر ئەوە رەخنە بەرامبەر

دەوڵـەمـەنـدەکـان لە شیعـرەکـانی شوراتـدا کەمـەو رەنگـە ئەمە سروشتی شوراتەکان خۆیان بێو شیعرەکان لە دەست نەچووبن.

ئەمـەش لەوەوە هاتبێ گومـان لە جیـاوازی هەژارو دەوڵەمەند نەکەن و یەکتر خۆشویستنیان وایان لێ بکات زیاتر لەوە نزیکیان بکـاتـەوە کە بیـر لەوە نەکـەنـەوە دژی دەوڵـەمـەند شۆرش بەرپا بکەن و شاعیرێکی شورات ئەڵێ:

متزاحمين ذوو يسارهم   يتعطفون على ذوي الفقر
وذوو خصاصتهم كأنهم   من صدق نعتهم ذوو وفر
متجملين بطيب جشمهم   لايعلمون لنبوة الدهر
فكذلك مثريهم ومقترهم   اكرم بمقترهم وبالمثرى

وەك دەرئـەکـەوێ کردەوەی دەوڵـەمـەندەکانیش ئەو کردەوانەی ناپەسەندبوون شوراتەکان نەیانتوانیوە لە ئاستی بێ دەنگە بن و فەرامـۆشی بکـەن و ئەمـەشیان بەلایەنێك لە پێویستێ سەرشانی هەموو مرۆڤێکی موسوڵمان زانیوە کە پێی هەڵسێو لێی دوور نەکەوێتەوە چونکە کارێکی ناپەسەندەو کاری ناپەسندیش ئەبێ باسکرێ جا ئەگەر شیعری شورات ئەگەربێت و باسی دەوڵەمەند نەکـات و رەخنـەیـان لێ نەگـرێ ئەوالـەبـازنـەی شوراتی ئەباتە دەرێ.. بەڵام زۆربەتوندی دژی خەوشەکانی تری کۆمەڵایەتی وەك دوو زمانیو فیزو مەرایی کردن رائەوەستێ چونکە لەناو ئەو کۆمـەڵـەدا کە لەدەوریـان بووە ئەو ناکـۆکیانەیان زانیوە کە بوون و باوەری پتەویشیان بەباوەرەکەیان وای لێ کردوون کە دیاربن لە خەڵکی کە جیان.. چونکە تەماشا ئەکات سەربازێکی خارجێ بۆنان پەیداکردن ئەمرۆ شان بەشانی کوری زوبێر شەر ئەکات و ئەشزانێ کەوائەمری باوە رهێنەرانەو ئەگەر داوای لێ بکرایە باسی عبـدالملك بکـات سەرزەنشتی ئەکـردو قسـەی پێ ئەوت کەچی دوای کوشتنی کوری زوبێر بەرۆژێ ئەچووەوە پەنا عبدالملك.

شوراتەکان ئەم سەربازانەیان ئەوکاتە تاقی کردەوە کە بەناوی کوری زوبێـرەوە خۆیـان ئامـادە کردبـوو بێ ئەوەی ئاگـاداری کوشتنی بن پرسیـاریـان دەربـارەی کوری زوبیرو عبدالملك لێ کردن ستایشی یەکەم وسەرزەنشتی دووەمیان کردوبۆ بەیانی کە زانیان کوری زوبێر کوژراوە یەکسەر بوونە لایەنگری عبدالملك وشـوراتـەکـان گاڵتـەیـان پێ ئـەکردن و هەواڵی خەلیفەی تازەیان لێ ئەپرسین ئەوانیش نەیان ئەزانی چ وەلامێك بدەنەوە.

ئەم ژیانە بەلای ئەوانەوە کەبەجۆشەوە لە رێی باوەردا خۆیان بەکـوشت ئەداو بەهـەلیـان ئەزانی واتـە بەلای شوراتـەکـانـەوە سەیـربـوو کەلـە کۆمـەڵگەی دوژمنەکانیاندا بەرچاویان ئەکەوت و ئەوەشی کەوای لە عمران کرد رەخنە لەم لایەنە بگرێ ئەوە بوو گوێی لێبوو هەندێ سەربازی خارجی ئەڵێن:

لەبەرچی شەر لەگەڵ شوراتەکاندا نەکەین؟ ئایا مووچەکەمان هەروەك جاران نیە؟ تامووچەمان بدەنێ شەر ئەکەین.. عمران بەگاڵتە پێ کردنەوە لەم رووەوە ئەڵێ:

فلو بعث بعض اليهود عليهم
يؤمهم أو بعض من قد تنصروا
لقالوا رضينا ان اقمت عطاءنا
واجريت ذلك الفرض من بركمو!

عمران وەکو زانایەك گاڵتەی بەو نەزانانە دێ کە هەر بۆ ئەوە ئەژین و تاوان ئەکەن کە پارە وەرگرن.. ئەوانەی کە هەرهیچ لە باوەری شورات و ئاینی موسوڵمانەتی تێنە گەیشتوون.

دووبـارە عمـران دژی ئەو مەرایی کـردنـە وەسـتـاوە کە بۆ پارە وەرگرتن لەناو شاعیرانی ئەو سەردەمەدا بڵاو بووبووەو ئەڵێ:

ايها المادح العباد ليعطى
ان لله ما بايدي العباد
فاسال الله ما طلبت اليهم
وارج فضل المقسم العراد
لاتقل في الجواد ماليس فيه
وتسمى البخيل باسم الجواد

ئەم شیعرانە سەرزەنشتێکی تەواوی ئەوانەیە کە بێ ئەوەی بیر لە بەخششی ئەوخوایە بکـەن کە بەلای شوراتـەکـانـەوە زۆر

مەزن و پیـرۆزە. . دێن ستـایشی ئەم وئـەوئەکـەن درۆکـان و خەوشەکانیان بۆ پارە یاخود پایە ئەشارنەوە.

لە رەخنەی سیاسیشدا عمران دیسان ئەڵێ:

حتـى متـى لانـرى عدلاً نعـيش بە
ولا نرى مدعـاة الـحـق اعـدانـا

رەخنەکەی عمران تەنیا بەرامبەر ئەو شوراتانە نیە کە هەبوون بگرە بەرامبەر هەموو مرۆڤێکدا کە دادوەری بەچاونابینێ.

ئەبی بلال مەرداسی کوڕی ئەدیە ئەڵێ:

وقـد اظـهـر الـجـور للولاة واجـمـعـوا
على ظلم أهـل الـحق بالـغـدر والـكـفـر

لێرەشـدا تەمـاشا ئەکەین رەخنە گرێکی زانایانە سەرزەنشتی کاربـەدەسـتـانی ئەو سەردەمـەی کردووە کە چۆن سـتـەمیـان لەکەسانی باش کردووە.

ئەبێ دان بەوە دابـنـێـین کە شیـعـری شورات لە هەمـوو دەستـەکـانی تری ئاینی موسـوڵمـان رەخنـەی کۆمـەڵایـەتی بەوە خرۆشـان کە گیـانی دەمـەتـەقێی کۆمەڵایەتی زیاترتێدا بووە کە پێویستێ بەلێکۆڵینەوە هەیەو ناوە رۆکی شیعرەکان هەرلایەنە لە خاڵێکدا بەیەك ئەگەنەوە.

ستایشیان بەزۆری بۆ ئەو هاوڕێو برادەرانە بوون کە لە ڕێی باوەڕەکـەیـاندا شەهید بوون و سەرزەنشت و رەخنەشیان بەرامبەر گیانی پشت بەردان و دوودڵی‌یەو سەرزەنشت و رەخنەیەکی زۆر هەڵـکـەو توون و ئارەزووی شەهیـد بوونـەو لە چوار چێـوەی باوەڕەکەیان نەچۆتە دەرێ.

ئەگـەر ڕێمـان هەبێ بتـوانین بڵێین کە ئەو شاعیـرانـە بەشی زۆریـان شیعـریـان نەکـردۆتە پیشە. . ئەمەش هۆکەی ئەوەیە کە دیوانی شیعریان دەست ـ ناکەوێ وئەوەشی کە دیوانی دەست بکـەوێ عمـران کوڕی حطـان و طرمـاح کوڕی حکیم و. . دیـوانـەکـەی طرمـاح مان دەست کەوت بەڵام چەنـد شیعرێکی عمـرانمـان دەسکـەوت. . دووریش نیـە قەتـەری کوڕی فجائە شیعـری زۆری وتبێ و رەنگـە دیـوانێـك پێکبهێنێ. . ئەوە هەیـە نازانین ئایا هەن کە شیعرو سەرگوزەشتەکانی ژیانی کۆ کردبنەوە.

شیعـری شورات چاوپـۆشی لە کەس نەکـردووە. . وەك لە ناوەرۆك و دارشـتـنـدا توانـای هەیـە بریتی‌یـە لە راست گۆی دڵسـۆزیو ئەمـانـەش بوون کارێکی ئەو تۆیان کردووە دۆستان و لایەنگیرانی ئەم جۆرە شیعرە دەماودەم بیگێڕنەوەو بەدڵ بیپارێزن و ئەمـەش دوولایـەنی بووە. . واتە شیعرەکە دەست بەردارنەبوونی تەواو ـ یان نیمچـە تەواوی نێـوان هونـەرو باوەڕ. لەیـەکتـرێو دەست بەردارنەبوونی تەواوی نێوان شیعرو ژیان لەدەست دان و شیعـری شوراتـەکـان لەم دوولایـەنەوە بەگشتی لە خۆیا خەڵاتی ئەوشتە ئەکات کە تەقەلای لە ڕێگەدا ئەودرێو ئەمەشە کە نهێنی هێزداری شیعری شوراتە.[15]

تەماشا ئەکەین لێرەدا لەناوچوونی ئەبو بلال مەرداسی کوڕی ئەدیە شوێنەوارێکی گەورەی لەدڵی شوراتەکاندا کردۆتەوەو کە ـ ئەدیە دایکی بووەو (وتراوە کە باپیری نەخوێندەوار بووە) باوکیشی کوڕی عمـرو کوڕی عبـیـدی کوڕی کعبـی تەمیمی بووە لە صفین دا لەگەڵ علی بووتە حکیمی پەسەند نەکردوو لەشەری نەهـرەوانـدا شەهیـد کراو لای شوراتەکان نوشوستی‌یەکی گەورە بوو چونکـە دوای صەحـابـەکانی نەهرەوان و نەخلە بە (نیشانەی پیـاو چاکـانیـان)دا ئەنـاو ئەیـانوت نموونەی پیاو چاکانی لە خوا ترسـەو دووربین و ئەوەنـدە هەستی ناسـك بوو یەکێ پیرۆزبایی شتێکی جوانی حوشتـرەکـەی لێ بکـردایـە وای لێ ئەهـات لە هۆش خۆی بچێ چونکـە بەم پیـرۆزیـایی لێ‌کـردنـە ئاگـری دۆزەخی ئەهاتە بەرچاو. ئەو کوشتنە. . واتە شەهید بوونی ئەبا بلال کە بەو جۆرە کاری تێ‌کردن دوو هۆبوو:[16]

یەکـەمیـان: ئەبـا بلال وەك شوراتـەکـانی تر نەئـەچـووە ناوخەڵکی‌و حەزی بەوچوونە نەئەکردو گۆشەگیر ئەژیاو بەرەولادی بەخـۆیو ئاینـەکـەیـەوە بێ ئەوەی لە ڕێگـە بتـرسێو یان ئازاری موسـوڵمـانێك بدات بصرەی بەجێ هێشت و گۆشەگیریەکەشیو بەجێ هێشتنی بصرەی بە یەکێ لە شوراتەکان بەراورد ئەکەن کە

هەردوو پەل و هەردوولاقیان بڕی و لەبازاردا فڕێیاندا. . ئەبو بلال ئەیوت: خوازەوی بۆموسوڵمانان داناوە کە خواپەرستی نەگەلدابێ.

دووەم: ئەوشێوازەی کە ئەبو بلالی لەسەرکوژرا تاڵ و ئازاراوی بوو. . ئەمەش نامەردییەك بوو کە ئەمەویەکان کردنیان. . چونکە کاتێ کە ئەبا بلال بەدەستەیەکی کەمی شوراتەوە شەری لەگەڵ سووپایەکی گەورەی ئەمەویدا ئەکرد. . هەردوولا لەسەر ئەوە ڕێکەوتن کە بۆ نوێژی نیوەڕۆ واز لەشەر بهێنن و نوێژەکانیان بکەن و کە لێ‌بوونەوە شەڕبکەنەوە. . بەڵام ناپاکی سووپای ئەمەوی ئەوە بوو لە کاتی نوێژکردندا هێرشیان بردنە سەروو هەموویان کوشتن و سەرکردەی سووپای ئەمەوویەکان کە ئەودەستە بچکۆلەیەی شوراتی کوشت عیادەی کوڕی عەلقەمە بوو بە (ابن اخضر المازنی) ناسرابوو.

شاعیرەکان بۆ ئەم دەستە شەهیدکراوە کە دوایی لێی ئەدوێین زۆر ئەلاوێننەوەو تەنانەت هەندێ کۆمەڵی موسوڵمان وەك موعتەزەلەو شیعە بەهی خۆیانی ئەزانن و شوراتەکانیش لەو شەهیدانەیان زیاتر کە لەنەهرەوان شەهیدکران کەسیان نەبوو شان لە شانی ئەبا بلال بدات.[١٧]

مەرداسی شورات ئەڵێ:

ابعد ابن وهب ذی النزاهة والتقی
ومن خاض فی تلك الحروب المهالکا
احب بقاء أو أرجی سلامة
وقد قتلوا زید بن حصن و مالکا

عبیدی کوڕی هلال بۆ محرزی کوڕی ئەلاوێنێتەوە:

اذا ذکرت نفسی مع اللیل محرزا
تأوهت من حزن علیه الی العجز
ثوی محرز والله أکرم محرزا
بمنزل اصحاب النخیلة والنهر.

شاعیرەکان ئەو شوێنانەی وەك نەهرەوان و نخیلە کە شەریان تێدا کردووە لە شیعرەکانیاندا باسی ئەکەن و لە بیر خۆیان نەبردۆتەوە ئەمەش وادیارە بۆ ئەوە بووە کە هەمیشە ئەو خوێنە ڕژاوەی لایەنگیرەکانیان لە بیر نەکەن و پشتاوپشت بۆنەوە تازەکان ئاشکرا بێ کە باوباپیران و کەس وکاریان لەپێناوی ئەو باوەڕەیاندا لە ناو چوون کە ئەمرۆنەوەکان لە سەری ئەڕۆن و خوێانی لە ڕێدا بەخت ئەکەن. . هەروەها هەندێ ناوی خۆشەویست و سەردارانیان زیندو هێشتۆتەوە.

عیسی کوڕی فاتك دەربارەی شوراتەکان وتویە:

فلما اصبحوا صلوا وقاموا
الی الجرد العتاق مسومینا
أألفا مؤمن فیما زعمتم
ویهزمهم باسك أربعونا
کذبتم لیس ذاك کمازعمتم
ولکن الخوارج مؤمنونا
هم الفئة القلیلة غیر شك
علی الفئة الکثیرة ینصرونا

شیعرەکە ڕەخنەیەکە لەوانەی گرتووە، کە دوژمنی شوراتەکان بوون و دان بەوە دائەنێ کە شوراتەکان نوێژکەر بوون و باوەڕیان بەخوا زۆر پتەوەو ئەوەشی ئێوەئەی دوژمنانی شوراتەکان و ووتانە کە ژمارەی شوراتەکان لەمەیدانی جەنگدا زۆرتر بووە لە دوژمنەکانیان درۆتان کردوو لە باسك ئەوان (واتە شوراتەکان) دوو هەزار کەس بوون و ئێوە چوار هەزار چەکداربوون کەچی ئێوە شکان و خۆتان پێ‌ڕاگیر نەکراو ئەو بەشەکەمە لەبەر ئەوەی بەباوەڕەوە ئەجەنگان توانیان بەسەر بەشێکی زۆردا سەرکەون. . ئەمەش ڕاستییەکە لەو ڕاستیانەی کە لەشۆڕشەکانی شوراتدا دیار بووە.

بەم جۆرە شیعری شورات شوێنی وەك نەهرەوان و نەخیلەو باسك باس ئەکات و هۆی ئەم کارەش ئەوەیە کە شاعیرەکانیان وەك جەنگاوەرەکانیان بۆ دوژمنەکانیان چوونەتە مەیدانەوەو چەکیان بووەو قەتەری و ئەباحەمزەو شبیب و نافعی کوڕی ئەزرەق

وەك جەنگاوە ربوون شاعیریش بوون و قەتەری خۆی زۆر بەروونی سوار چاکیو سڵ نەکردنی شوراتەکان باس ئەکات.

بێجگە لەم لایەنە کە تێکەڵی شیعرەکانی شوراتە.. ئافرەتیش دووبارە تێکەڵی ئەو شیعرانە بووەو قسەکانی عمران کوری حطان کەباسی غەزالەو کچەکانی ئەکات و قەتەری کە باسی دایکی حەکیم و طرماح کە باسی مسلمە ئەکات ئەم لایەنە روون بۆتەوە چونکە ئافرەتیش هەروەك پیاو چۆتە مەیدانی جەنگ و تووشی زەبرو زەنگ و کوشتن و برین و ئەو تاڵان بڕۆیانەی کە لەلایەن والیەکانەوە ئەکراو لەوەوبەر موسوڵمان بەخۆیەوە نەدیبوون و.. یەکەم ئافرەتیش لە شوراتەکان کە شەهید کرا.

(ئەگەر یەکەم ئافرەت بوو بێ) دایکی عمارەی کوری یاسربوو.[18]

ئەم کاری هاتنە مەیدانی ئافرەتی شورات دژی دوژمنەکانیان زۆربەهێزبوو وسەردەمی پەیدابوونی بیروباوەرەکەیان پەیدابوو لەوەوبەر سەرەتای بڵاو بوونەوەی ئاینی ئیسلام ئەمە زۆردەگمەن بوو... ئەوەشی کە ئەم راستی یە دەربخات سەر گوزەشتەکانی شەهید بوونی غەزالەو دایکی حەکیم و ئەوانەن کەنە ناسراون کە یەکێکیان ئەو ئافرەتەیە تۆڵەی کوشتنی نافعی کوری ئەزرەقی لە جەنگا وەرگرت و ئافرەتانی وەك بلجاءو قطام و کحیلە.

شوراتەکان دەستیان نەئەرۆیو بەزۆری ئەو دەوارنشینانە بوون کە ناکۆکی هەمیشە هۆزایەتی بەتوندی سەردەمی خۆیان رایێچی ئەکردن و خۆشیان دەمارگیری هۆزایەتیان هەبوو.. ئەم هەستەشیان دیسانەوە لە زۆر شیعری طرماح دا پچڕ پچڕ گیراونەتەوەو دیارن. ئەمەش قسەی مقصلەی کوری عوتبەی شەیبانی یەکە دەرکەوتویەکی شوراتەکانە ئەڵێ:

وبلغ امیر المؤمنین رسالة
وذو النصح ان لم یرع منك قریب
فانك ان لم ترض بكر بن وائل
یكن لك یوم بالعراق عصیب

ولا صلح مادامت منابر أرضنا
یقوم علیها من ثقیف خطیب

قسەکانی دەربارەی خۆیو هۆزەکەیو گەورەکانی.. دەربری ئەو دۆخە کۆمەڵایەتی یە کە تیا ژیاوەو بەلای دەمار گیرێتی هۆزدا چوونە.[19]

شوراتەکان لەلایەن کاربەدەستانی دەوڵەتی ئەمەویو شیعەکانەوە چەوسێنراوەو چارەنەویست بوون.. تەنانەت یەکێکی وەکو ئەبا ایوب الأنصاری کە لە رێگەی خزمەتی ئاینی ئیسلامدا هەرگیز شەری نەکردووە شەری لەگەڵدا کردون و لەلایەن شیعەکانیشەوە بەکافردا ئەنران و قسەیان پێ ئەوتن وەك «دۆزەخ حەوت دەرگای هەیە ئەودەرگایەی کە زۆرتر ئاگری تێدایە دەرگای شوراتەکانە.. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم لایەنانەی سەرەوە لە شیعری شوراتەکاندا دیارنین و شیوەن و شەپۆریان درووست نەکردووەو بەپێچەوانەوە هێزی خۆراگرتنیان پێ پەیدا ـ کردوون بەرامبەر بەو دۆخەی کە تیایدا ئەژین.

بەڵام ئەبێ ئەوە بزانین کە هۆی لە ناو چوونی بەشی زۆری شیعرو ئەدەبیات و گۆرین و دەسکاری کردنی قسەو نووسینەکانیان ئەگەرێتەوە بۆ ئەم چەوساندنەوەیە کە شیعەکان دەستێکی زۆریان لەمەدا هەبووە وەك ئەبا فرجی شیعە کە زۆری بەوجۆرە نووسیوەتەوەو دەسکاری کردووەو هەرئەمەشە هۆی لەناوچوونی شاعیرو شیعرە بەناوبانگەکانیان.

تەماشائە کەین ئەبا فرجی ئەسفەهانی (عمر الغناء) ئەهێنێتە ریزی عمران و لەیەك پایەدا دایان ئەنێ ـ بەڵام شەهرستانی عمران بزرئەکات و ناوی ئەم جۆرە کەسە ناهێنێ.. جا ئەگەر ئەم عمرەمان دەست کەوت و زانیمان چۆن شایەنی ئەوەیە بخرێتە ریزی عمران ئەوا شتی ترمان زۆر بۆروون ئەبێتەوە بەڵام رەنگە لەناوەکەی زیاتر هیچی تری لێ دەست نەکەوێ.[20]

پیاوی وەك عمرالغناء زۆر بوون وبەناوبانگترینیان ابوحمزەی ئەباضیەی شورات و پاڵەوانی رووداوی (قدید)ەبوو لەگەڵ طالب الحق لە کۆتایی دەوڵەتی ئەمەویدا دژی مروانی کوری محمد

راپەری و ئەم ابوحمزە پەزمانێکی زولاڵ و پاراوی بووەو وتارەکانیشی هەندێکی دەماودەم ماونەتەوە کە بەگۆرانی وتراون.

ابوحمزە خۆی لە بصرە لای زانایانی شورات خوێندویەتی بەڵام لایەنگیرانی عیراقی و دانیشتوانی خوارودورگەی عەرەب وتەتەرو حیجازی بوون و مەیدانی جەنگیشی لە حیجاز بوو. لە یەکێ لەوتارەکانیدا ئەوتارەیە کە بۆخەڵکی مەدینەی ئەدات و لەسەرئەوە رەزیلیان ئەکات کە شوێن هەموو حاکمێك ئەکەون و لەبیروباوەڕەکەی خۆیان لائەدەن وەڵامی ئەوەیان ئەداتەوە کە پێیان ئەوت لایەنگیرەکانت لاون و بەرگری لەلایەنگیرانی خۆی ئەکات و ئەڵێ ئەوانەی کە لەگەڵ (پێغەمبەر) (د. خ) بوون لاوبوون و مەبەست ئەوەیە کە ئەمانە هەموو ئەو باوەڕەی هەیانە توندەدەستیان پێوەگرتووەو خۆیانی لە رێدا شەهید ئەکەن بەم جۆرە بەرگریان لێ ئەکات تائەگاتە بەشێکی زۆر دەوڵەمەندو تێرو یەکەم ئەدیبی شوراتە یەکەم کەسە کە بەدووروودرێژی باسی کارەکانی کردوون و بەتوندی و بەهێز رەخنەی لێ گرتوون.

مامۆستا هانی علوی لە لێکۆڵینەوەیەکیدا دەربارەی ابو حمزە دەمەتەقێ لەگەڵ رۆژهەڵاتناسەکان ئەکات کە هاوچەرخن و نمونەیان بۆ ئەهێنێتەوەو ئەدەبی شوراتەکان بەتێگەینی ئێستەمان بەئەدەبی پێشکەوتوو شۆرشێك لە قەڵەم ئەدات بەسەر ئەو واقیعە کۆمەڵایەتی یە جیاوازەی کە بووەو ئەڵێ: بەڵام لێکۆڵینەوەی ئەدەبی ابوحمزە ئەم کارە تازەیەمان ئەداتە دەست. گەرچی وتارەکانیشی لە دوان سیانێك زیاتر نەماون و ئەڵێ:

ئەی خەڵکی مەدینە بیستومە سەرزەنشتی ئەوەی منتان کردووە کە هاوبیروباوەرەکانم. جەنگاوەرەکانم لاوی منداڵ و دەوارنشینی پێپەتین. کورە. ها. پێتان ئەڵێم ئایا سەحابەکانی کە لەگەڵ پێغەمبەردا بوون «د. خ» لاوی منداڵ نەبوون؟ ئەولاوانەی هەر لەلاویاندا پیربوون و خراپەچاوی لێڵ کردبوون و هیچ وپووچی لاقەکانی گران کردوون ئەوکەسانەیان فرۆشتووە کەسیەینێ بەوکەسانەی کە هەرگیز نامرن. قسەکانیان تێکەڵی ماندوو بوونیان و شەویان بەسەر شۆر کردنەوە بەسەر قورئاندا تێکەڵی رۆژ ووی رۆژ یان کردووە، هەرکە ئایە تێکیان بخوێندایەوە ترس و لەرزی تێدا بوایە لە ترسی ئاگری دۆزەخ هەناسەی خەفەتباریان هەڵئەکێشاو ئایەتێکیشیان بخوێندایەتەوە کە باسی خۆشی و بەهەشتی تێدا بوایە هەناسەی ئارامیان هەڵئەکێشاو کە تەماشای شمشێریان ئەکرد هەڵکێشراوەو رمەکان ئامادە کراون و تیرەکان لە کەوانداو و مردن نزیکیان ئەبێتەوە گاڵتەیان بەمردن کرد. هەر ئەوە ئەڵێم کە خوا لە کەم و کورتیمان بمانبەخشێ. (21)

شان بەشانی جۆشی ئاینیان کە چووبووە ناخی مێشکیانەوەو بەرچاویانی رووناك ئەکردەوە شوراتەکان لە هەندێ هەڵوێستا ئەنجامی ستەمکاری کاربەدەستان دژی ستەمکاری ئابووریش وێستاون وئێمەش چەند برگەیەك لە وتارەکەی ابی حمزە لێرەدا بلاو ئەکەینەوە کاتێ کە لە کۆتایی دەسەڵاتی ئەمەوی یەکاندا مەدینەی داگیر کرد بۆخەڵکی مەدینەیدا ووتی:

ئەی خەڵکی مەدینە ـ ئەوانە دەربارەی دڵسۆزیتان لێیان پرسین ئایا بە گومان کەس ئەکوژن. وتتان بەڵێ. وتیان ئایا ماڵی ناموفت و شتی ناموفت موفت ئەکەن؟ وتتان بەڵێ.

ئەی خەڵکی مەدینە ـ ئەو هەشت بەشەم پێ بڵێن کە خوای خۆشەویست لە قورئاندا بەسەر هێزدارو بێهێزدا سەپاندوویەتی و باشە نۆیەم هەیە کە لەگەڵ هەشتەکەدانیەو تەنانەت بەشداریەکی کەمیش نیە لەوو ئەم هەشت بەشە هەڵی گرتووە بۆخۆی؟!.

لێرەدا رەخنەکە بەرامبەر بێدەنگی خەڵکی مەدینەیە بەرامبەر بەو سیاسەتەی کاربەدەستانیان هەیانبووە وبەم جۆرە رەخنەیان لێ ئەگرێ:

1 ـ سیاسەتی تالان کردن و دەست بۆ ناموس بردن.

2 ـ دەسەڵاتداریتی چینی دەوڵەمەندەکان و؛ ئەمەش لەکاتی باج وباج کاریدارەنگ ئەداتەوەو سەرکردەی شوراتەکان ابوحمزە وتی: بەخشین لە باج بەلایەن دەوڵەمەندەکانەوە شتێکی ساکارەو کەچی خۆشیان خاوەنی زەوی و زارن و هەژارەکان هیچ کەڵکیان لەو باج و باج کاری یە نەبینی و نەبەخشران. بەم جۆرە ابوحمزە کارەکەی روون کردەوە کە باجی کشت وکاڵ باجێ نیە کە

یەکسەر بچێتە ئەستۆی ئەوەی کارەکە ئەکات و خۆی مەسەلەیەکی ئابوورییە.

ئیبن خلدون لەم رووەوە شتێکی وتووەو کارەکەش بەجۆری زانیارانە لەلایەن ئابوری زانەهاوچەرخەکانەوە نەبێ نازانرێ.[23]

3 ـ مەسەلەی زەکات: ـ ئەمە خاڵی ناکۆکی بوو لەنێوان بەرهەڵستکاراندا وەك شیعەو شورات و قەدریەو زانایانی ئاینیو لە نێوان هەردوو خەلافەتی ئەمەوی عەباسیداو بەرهەڵستکاران بۆ ئەوە ئەچن کە جێ بەجێ کردنی بیروباوەڕی زەکات کە لەسەردەمی پێغەمبەرو (د. خ) خولەفای راشدیندا هەبوو. بەوپێیە ئەبوحەمزە خەلیفەی ئەمەوی ئەدوێنێ کە دەستی بەسەر هەموو زەکاتاگرتوو بردی بۆخۆی لە کاتێکدا کەدەقی قورئان ئەڵێ ئەبێ بەسەر هەشت بەشدا دابەش بکرێو بەشی خەلیفەی تیانیە.

ئەو رەخنانەی ئەبو حەمزە گرتوونی بەلای شوراتەکانەوە شتێکی بێگانە نیەو پشکنکار ئەگەر خۆدەقی ئەم رەخنانەی دەسکەوێت یان کەمێکی چنگە بکەوێ بەئاسانی رووداوەکانیان و گورج و گۆڵییەکانیان و دەسکەوتەکانیان و بیروباوەرەکانیان ئەزانین، ئەوەی کە لەوەوبەر شورات و شیعەکان بوویانە دڵ گرانیانە بەرامبەر ئەو سەر دەمە ئابووریەی تووشیان هاتووە کە ئەنجامی سیاسەتی خەلیفەکانی سەردەمی ئەمەویو عەباسی هاتۆتە کایەوەو هەروەهاش رێگەی ئەوەش ئەدات کە بەدۆخێکی سروشتیو کۆمەلایەتی وئابوری دابنرێ کە بیروباوەڕ ـ داربوون لە چوار ئەوبەرنامەیەدا کە بۆیان کراوە. بەم پێیە لەکاتی ئەرخان کردنی ناوەرۆکی مێژوویدا ئەبێ سەرنجی ئەم خاسیەتانە بدرێ.[24]

سەرنجێ لە شیعری شوراتەکان: ـ

شیعری شوراتەکان بەوەدا جیائەکرێتەوە کە ئاینیو شۆرشگێرو سەرکێشانەیەو مرۆڤی شورات ئەگەیەنێتە پایەیەکی زۆربەرز، چونکە هەرمرۆڤێکیان لە سەررێی بیروباوەرەکەیان لە ناوچووبێ بەشەهید دائەنرێو بەلای هاوباوەرەکانیەوە دوای ئەوەی کە شەهید ئەبێ بەنموونەی بەرز دائەنرێو شایەنی ستایشە کەواتە پێویستیبە ستایش و لاواندنەوە هەیەو دیسانەوە شیعرەکە خۆی مرۆڤایەتیو دیاردەی مرۆڤی شوراتی بەتەواوی پێوە دیارەو ئەوەشی کە لە ناویا قوڵپ بدات ئەوپەری لایەنی ئاین گرتنە لەبەر ئەوە وێژەیەکی بەهێزەو ئەوەشی کە زیاتر بەهێزی بکات یەکگرتنی بیروباوەری ئەدەبیو کردارەو مەسەلەی مردن تیایدارەنگێکی خەفەتبارانەی هەیە بەڵام بەرەوبێزاری نەیبردووە، چونکە خۆی ئەو مردنە جۆرە ئاواتێکی دانەری ئەو شیعرانە بووو چونکە مردنەکە چوونە ناوبەهەشت و بینینەوەی براودۆستە ئاینداارەکان بوو ئەوانەی کە لە رێگەی بیروباوەرەکەیاندا شەهید بوون.[25]

وێژەوانانی شورات:

وێژەوانانی شورات ئەوانەی کە نایانناسین ئەگەر بەرهەمەکانیان دەست بکەوتایە وێژەی شوراتەکان روویەکی روناکتری ئەبوو.

«مبرد» سەبارەت بە رهینی مرادی ئەڵێ: (رهین پیاوێك بووە لە مراد،. لە شەرداحەوانەوەی بۆنەبوو شارەزاییو زانایەکی چاکی شیعر بوو. زانا ئاینییەکان ئەڵێن عمران کوری حطان شاعیرێك بووە لەگەڵ صەفەری شورات و سەرکردەو زانا ئاینییەکانیدا بووەو[26] ئەوەشی کە توانیبێتمان باوەری پێبکەین ئەوەیە کە (رهین) هیچ کەسێ نیەو (مبردیش تەنیا هەرناوی ئەبات و هیچیتر.

هەروەها زیدی کوری جندبیش کە بەهۆی قەتەرییەوە سەردەمی خەلافەتی ئەزارقە چەند شیعرێ وەك ئەمانەی خوارەوە خراونەتە پاڵی.

قل للمحبين قد قرت عيونكم
بفرقة القوم والبغضاء والهرب

كنا اناساً على دين ففرقنا
قرع الكلام وخلط الجد باللعب
ماكان اغنى رجالاً ضل سعيهم
عن الجدال وأخاهم عن الخطب
انى لاهونكم في الأرض مضطرباً
مالى سوى فرسى والرحم من نشب

تەنیا «مبرد» ئەم شیعرانە ئەداتە پاڵ (صلت ی کوڕی مرە)و هەروەك بۆمان ئەگێڕێتەوە زید وتاربێژ ی ئەزارقەکان بووەو حافظ ئەم قسەیەی اشل ی بکری‌مان بۆ باس ئەکات کە ئەڵێ:

ويلمه اذا ارتجل
ثم اطال واحتفل

هەروەها وتراویشەکە زیدی کوڕی جنشب دانەکانی ریچ وبەدەرەوە بوون و زەرد بوون ئەگەر وانەبوایە وتاری بۆهەموو عەرەب ئەدا.[27]

بەڵام بەچاوپۆشین لەم شتانەی کە باسی کراون.. ئەم قسانە هەموو ناوبانگ و پلەی وتاربێژ ی زەید دەرئەخەن و بەڵام هێشتا هەڵکەوتوویی ئەم وتاربێژ و شاعیرەمان دەست نەکەوتووە.

هەروەها شیعرێکی ترمان بۆ باس ئەکرێ کە دەدێرەو بەناوی پیاوێکەوە ناوی معاذ کوڕی جوین ە سەردەمی‌و لایەتی مغیرەی کوڕی شعبە وتویە:

الا ايها الشارون قد حان لأمرئ
شرى تقه لله ان يترحلا
انتم بدار الجاهلين جهالة
وكل أمرئ منكم يصاد ليقتلا
فشدوا على القوم العداة فانما
أقامنكم رأيا متسلسلا
الا فاقصدوا ياقوم للغاية التى
اذا ذكرت كانت ابر واعدلا
فياليتنى فيكم اعادى عدوكم
فيسقوننى كأس المنية أولا
يعز على ان تخافوا وتطردوا
ولما أجرد في المحلين منصلا
ولما يفرق جمعهم كل ماجد
يرى الصبر في بعض المواضع امثلا
ولو اننى فيكم وقد قصدوا لكم
اثرت اذا بين الطرفين قسطلا

ئەگەر وێژە وانانی شورات ئەوانەی لەبیر چوونەتەوەوکە بەرهەمەکانیان بڵاوبوونەتەوە ئەبینین کە باشترین دەربرین باوەڕەکەی خۆیان دەرئەبرن. جاحظ لە بەیان و تبیین دا باسی دەستەیەك لە وێژەوانان و شورات ئەکات.. ئەشبینین کە ستەمێکی گەورە کراوە بەرامبەر وێژەو نووسەرە کۆنەکانی شورات لە شیعری عەرەبدا بۆ نموونە کوڕی قوتەیبە ئەهێنینەوە لە نووسینەکەیدا شیعرو شاعیرەکان پەنجەی بۆیەکێکیان رانەکێشاوەو ئەویش طرماح ەو طرماحیش شیعری لەخەڵکی‌کەیان زۆرترە بەڵام کوڕ ی سەلام لە نووسینەکەیدا (طبقات الشعراء) پەنجەی بۆهیچیان رانەکێشاوەو تەنیا باسی پیاوێکی کردووە کە (لەسەر بازگەی قەتەری» بوو.

زانایانی وێژەی شوراتەکان:

دەربارەی زانایانی وێژەی شورات پشتمان بەنووسینەکەی دوکتۆرە سهیر القلماوی کردکەناوی «ادب الخوارج في العصر الأموي».

قەتەری کوڕی فجائەی مازنی:

قەتەری لە مازنی یەکانەو تەمیمیەو تەمیمیەکان سەرەتالەکەنارەکانی کەنداوی عەرەب لە دەوڵەتی موسوڵمانەتی - بصرەو بەحرەین و دەورو پشتەکانیان دائەنیشتن و قەتەریش وەك دەرئەکەوێ هەرخۆی لەو ناوچەیە دانیشتووەو ئەوەشی کە ئەم

راستيه بچەسپێنێ ئەوەيە كە كوڕى خەلەكان ئەڵێ كە قەتەرى ناوى راستى خۆى نەبووەو ئەم ناوەش ئەگەڕێتەوە بۆ شوێنێ لە نێوان بەحرەين و عەماندا واتە «قطر» وئەمەش ناوولاتێكە باوكى لەوێ بووە.[28]

بەلام ناوى خۆى جعــردەى كوڕى مازنـى كوڕى يەزيــدى كەنانى تەميمى يە كە بەسەركردەيەكى ناسراوى ئەزارقەى شورات ناسراوە.[29]

هەروەها تەميميش دەسەلاتى لە بصرەو دەورووبەرەكەيدا بووە كە ئەزد لەگـەڵيـانـدا ناكـۆك بوون و قەتـەريش لەو دەسـەلات و توانـايـەدا يەكێ بووە لەنـاودارەكـانى و ئەم ناكـۆكىيـەشى ديوە. عەرەبى چاك لە هەمـوو كەسێكى تـر زيـاتـر هەست بيـرەتيـرە گەرێتى و شوێنەوارى ئەم هەستە ئەكات.،. كە وابوو سەيرنيە ئەگـەر ئەم بيـرى تيـرە گەرێتى يـەمـان بينى سەردەمى قەتـەرى شان بەشـانى ئەوتـونـد دەست گرتنـەوە بروات كە بەئيمـان و تەقەللادانيەوە هەيەتى كە ئەويش نەك هەر ئەوپەرى ئيمان گرتنە بگرە لە هەموو باوەڕەكانى ترى شوراتەكان دەستى هەڵئەكێشا. شتێكى سروشتى بـوو كەتـەميم بەژمـارەو بەسـەركـردە يارمـەتى شۆڕشى شوراتـەكـان بدات و بەنـاوبانگترينى ئەو سەركردانەش قەتەرى فجائە بوو.

دايكى قەتـەرى شيبـانيـەو لەم رووەوەوتـراوە[30] كە دايكى لە شيبــان ەو شيبــانيش دووبـارە شورات بوون و شۆڕشيـان دژى دەوڵەت كردووەو بەزمان زولاڵى و وتاردان ناوبانگيان دەركردووەو رەنگە بەشێك لە زمان زولاڵى قەتەرى بگەڕێتەوە بۆ ئەم لايەنەو هەر لەو دۆخـە شەراوىيـە بەهێــزەشـدا بوو كە قەتــەرى ئەو لاوێتى يەى خۆى بەسەر بردكە كەمى لێ ئەزانين.

سـاڵى 68ى كۆچـى يـان بڵێين ساڵى 69ى ك كە جيـاوازن لەيەكترى ئەزارقەكانى شورات لەشەرێكى دڵ رەقانەدا كەلەلايەن دوو سووپـاى وەك سووپـاى عقـابى كوڕى ورفـاو سولتـانى ئەمـەوىيـە وەكـە لە عيـراق بوو دەورە درابوون تووشى مردنێكى زۆر هاتن و لەم شەرەشياندا بەرامبەر بە عقاب قەتەرى سوارچاك سەركـردايـەتى ئەزارقـەكان ئەكات چونكە سـەركردەى ئەزارقەكان كە ئەزرەقــى دووەمــى كوڕى ماحــوز بوو كوژراو ئەوەبـوو لەونـاخـۆشى و سەرسـاميـەدا كە بە قۆناغێكى ناخۆشداتێدەپەرين بەدواى سەركـردەيـەكـدا ئەگـەڕان كەسـەركـردايـەتيـان بكـات و جڵەويان بەدەستەوە بگرێ و لەقەتەريشيان باشترنە دۆزيەوە كە بەم كارە هەستێ و ببێتە ميرى باوەڕهێنەرانيان و ئەوانيش دڵسۆزبن بۆى.

بێگومان پايەى سووپايى و تەقەللادانى لە رێى ئايندا لەلاى قەتەرى يەكەم هۆبوون بۆ ئەوەى ئەم پايەيەوەر گرێت.

قەتـەرى بووە ميـرى باوەڕهێنـەران و سەركردەى بە جۆشترين دەستـەى ئاينى موسـوڵمـانـانى شەركـەر. ئەوەى كەروونـە ئەم سەركردەيە ماوەيەك لە ناوچەى فارسى بەتايبەتى لەكرمان ژياوەو شارەزاييشى لەم زەوى پتـەو بەتـوانـايـەدا پەيداكرد كە سرووشتى بوو كە دەوڵەتى موسوڵمانێتى هەشت ساڵ زياتر پەيتاپەيتا لێى تووشى مەترسى هات.

كاتێ كە كارى كوڕى زوبێر تەواو بوو مەهلەب بۆ حسابى مەصعــەب لە شوراتــەكـانى ئەداو لە كاروبـارى كوڕى زوبێـر هيچى نەئەزانى. كاتێ كە هەواڵى مردنى كوڕى زوبێرى زانى بۆ قازانـجى عبــدالـملك كەوتــە لێـدانى شوراتــەكــان.. چونكـە هەر خەليفـەيـەك نەمـايـەويەكێكى تر بهاتايە هەڵوێستى مەهلەب بەرامبـەر شوراتـەكان نەئەگۆڕرا.. لايەنگرانى قەتەرى ئەم كارەيان بەهەڵ زانى و سەريان لە مەهلەب ولايەنگيرانى ئەداو لێيان ئەپرسى كەراى بەرامبەر عبدالملك چيە ئەمەيش ئەوە بوو كە بزانێ كوڕى زوبێر مردووە.. گاڵتەى بە عبدالملك ئەكردوو سەرزەنـشـتـى ئەكـرد.. بۆ بەيـانـى كەزانـى كە عبــدالملك سەركەوتووە مەهلەب و لايەنگيرەكانى كاريان درايە هات باىدايە سەرقـەتـەرى و لايـەنگيـرەكـانى كە ئەمـانـە بەرامبـەر عبدالملك ناپــاكــن و.. شوراتــەكــان ئەم كارەى مەهلەبى دوژمنيــان بۆ دەركەوت كەچەند ناپاكەو هەركەسێ خەليفە بێ ئەم خزمەتكارى ئەوەو ئەمــەش واى لە شوراتــەكــان كرد كە توندتــر دەست بەبيروباوەڕەكەيانەوە بگرن و پاڵيان پێوە ئەنێ كە شەرێكى ئاشكرا لەگەڵ دەوڵەتدا بكەن.[31]

مەهلەب لەلایەن قەتەرییەوە تەنگاو ئەبێ‌و حەجاج ئاگای لە مەهلەب ئەبێ‌و دەستە دەستە رابەری خۆی ئەنێرێتە لای، مەهلەب نوێنەرەکانی حەجاج ئەبات لای شەڕەکە رایان ئەگرێ کە بۆ ئەوەی بەچاوی خۆیان ببینن کە مەهلەب لەلایەن سووپای قەتەرییەوە چی‌ی پێ ئەکرێ ولای حەجاج بیگێڕنەوە.. بەڵام مەهلەب دوای ئەم کارانە کەوتە فروفێڵ و لێرەوە کوێرەوەری ئەم شاعیرە سوارچاکە دەست پێ ئەکات کە هیچ سەرکردەیەك تووشی نەهاتووە.

لە سووپاکەی قەتەریدا پەنا بەروعەجەم زۆر بوون..
مەهلەب کاری خۆی لەناوئەمانە داکرد کەبێ ئەوەی بیروباوەڕی شوراتیان لا مەبەست بێ لای شوراتەکان بوون کاروگۆڕان زووکاریان تێ ئەکردن و پەشێوی خستە ناوسووپای قەتەریەوەو هات لەسووپای قەتەری عبدرەبەی بەرهەڵستکاری قەتەری راست کردەوە ئەویش هات وتاری بۆ ئەوانەدا کەلایەنگیری بوون و بەبیروباوەڕەوە نەهاتبوونە ناو شوراتەکانەوەو سووپای قەتەری زۆرکەمی مایەوەو سەر لەنوێ شەر کرایەوەو ئەم دوودەستەیە واتە هێزی قەتەری‌و هێزی عبدرەبە دایان بە یەکداو مەهلەبیش لە دوورەوە راوەستابوو چاوەڕوانی ئەکرد چی ئەبێ‌و ئەمەش مەسەلەکە ئەوە نەبوو کەلە سەر بیروباوەڕکەیان جیاوازبن بگرە لە سەر ئاین بوو وهاتن قەتەریان بەکافر دایەقەڵەم.

ساڵی 77ی‌ك ئەوقەتەرییەی کە روونـاکترین دێری لەلاپەرەکانی تێکۆشانی شورات نەخش کرد لەناو ئەو سووپایەیدا کە لە ناوچەی تەبەرستان بوو. (دوای ئەوەی کە ئەو لایەنگیرانەی لێ‌ی جیا بوونەوە کەچوونە لای عبدرەبە) سەرکردەی سووپای خەلیفەکە ناوی موغیان کوڕی ئەبردەدی کەلبی بوو بەدوایەوە بووو شەڕەکەش ئەنجام بووە هۆی کوشتنی قەتەری.. ئەویش ئەوە بوو ئەسپەکەی گلاو کەوتە خواری‌و مردو بۆ ئەم مردنەشی بەسی چوارجۆر باس ئەکرێ‌و ئەوی لە هەموویان دەنگی‌دا بێتەوە ئەوەیە کە لە لایەن سورەی کوڕی جبری دارمی‌یەوە کوژراوەو سەری براوەو نێرراوە بۆلای حەجاج و ئەویش ناردویتی بۆ لای عبدالملك.[32]

ئەمە کۆتایی ژیانی شاعیری سوارچاك قەتەری بوو کە بەخوێنی خۆی‌و بەتێکۆشانی پاکترین پەرەی سەرکردایەتی نەك شوراتی درووست کرد بگرە پاکترین پەرەی بەرهەڵستکاری سووپایی‌و سیاسی لە سەردەمی ئەمەوی‌یەکاندا تومارکرد.

قەتەری هەشت یان نۆ یان دەساڵ ژیانی سەرکردایەتی ژیابێ مێژووی مردنەکەی لە سەری جیاوازن و ئەگەڕێتەوە بۆ نێوان ساڵی 77 و 79ی‌ك کە ئەم ماوەیە هەمیشە هەر خەریکی شەرکردن بووەو ئارامی نەزانیوە بەڵام ئەو ژیانە کە پڕیەتی لە شەیدای بیروباوەڕ شتێکی سروشتی بووە کەوای لێهاتووە شاعیرو وتار بێژ بێت بەڵام ئەبێ ئەوە بزانین کە ئەوەی لەم کارانەدا یارمەتی دابێ سروشتە شیبانی‌یە تەمیمی یەکەیەتی کە وای لێ‌بکات ئەوپایانەی هەبێت و زبان زولاڵێکی باش بێت.

قەتەری شیعری کەمەو ئەبوتمام لەو جۆشەیداکە بەرامبەری بوویەتی سێ پارچەی ئەگێرێتەوە کە لە چواردە دێر زیاترنیەو مەسعودیش لە مروج الذهب دا شیعرێکی باس ئەکات کە یازدە دێرەو بەحتەری تەنیا دێرێکی باس ئەکات و مبردو ابوالفرج شیعرێکی دەربارەی (ام حکیم) جۆراو جۆر ئەگێرنەوە.

قەتەری ئەودێرە شیعریانەی هەیە کە وتوونی یاخود ناردوونی بۆ سیرەی کوڕی جعدو سمیر حەجاج.[33] ئەم سیرەیە پیاوێکی هەڵکەوتووی ساکاری بەهەستە.

سیرە لە مزگەوت دانیشتبوو، حەجاج لەوێدا تێپەری بەدوای کەسێکدا ئەگەڕا بۆ ئەوەی دارایی لە مزگەوتەکەدا دابەش بکات.

سیرە دەرکەوت و شتێکی وەرگرت و حەجاج سوپارەی لێ کردەوە. هەرسێکی ولام دایەوەو پاشان حەجاج پێ‌ی‌وت من حەجاجم. ئینجا داراییەکەی وەرگرت و حەجاج بردیە ماڵەوەو گفت وگۆیان کرد کە نیشانەی ئەوەدەر ئەخات ئەم سیرەیە شیبانی یەکی ئایندارى پتەوی دەوارنشین بێ.

ساکارو رۆشنبیرێکی تەواو بێ‌گەردبوو.. حەجاج کردی بە برادەری خۆی.. پاش ماوەیەك کە هەر لەگەڵ حەجاج دا بوو چەند دێرێکی لە قەتەرییەوە پێ ئەگات سەرزەنشتی ئەوەی ئەکات و مێشکی[illegible] بنی‌و حەریردایەو

براكانیشی كه باوەر هێنەرن شەر ئەكەن و تاڵیو ناخۆشی جەنگ بەشیانە.. دێرەكان كار ئەكاته سیره بە جۆرێك ئەیهێننە گریان و بێئاگاداری حەجاج.. دەست ئەداتە چەكەكەیو ئەم دێرانەی خوارەوە بۆ حەجاج بەجێ ئەهێڵێ.

رأى الـنـاس الا رأى مثـل رايـه
ملاعيـن تراكيـن قصـد الـمـخـارج
فاقـبـلت نحـو الله بالله واثـقـاً
ومـا كرمبتّى غيـر الآلـه بفـارج
الـى عصـبـة امـا انـهـار فأنـهـم
هم الأسـد اسـد الـفيـل عنـد التهـايـج
وامـا اذا ما الـلـيـل جن فأنـهـم
قيـام بأنـواح الـنـسـاء الـنـواشـج
ينـادون للتـحـكـيـم تا لله انـهـم
راوا حكـم عـمـرو كالـريـاح الـهـوائـج
وحكـم ابـن قيس مثـل ذلـك فاعـصـمـوا
بحـمـل شديـد الـمـتـن ليس بمنـاهـج

شیعرەكه پێكهاتوویەكی سووكی سەرزبان و واتایەكی بەهێزی هەیـەو واتـا كەی له چواردەوری ستـایـشی دۆخـی شوراتـە تێكۆشەرەكان و چاكەیان لەو تێكۆشانەدا ئەسوورێتەوەو مەسعودی لەم رووەوە ئەڵێ:

«ئەم سیرەیە شیعری زۆرە» هەندێ جار چەند دێرێكی باس ئەكات كه هی سیرەو شاعیری ترن و ئەڵێ: كه سیره شاعیرێكی باشی شوراتەكانەو ئەگەر بەرهەمەكانی بمانایە هەمویمان بڵاو ئەكردەوە.[34]

شیعرەكانی قەتەریش كه ئەم شوێنەوارەیان هەیە ئەمانەن:

لشـتـان مابـيـن ابـن جعـد وبـيـنـنـا
اذا نحـن رحـنـا فـى الـحـديـد الـمظـاهـر
نجـاهـد فرسـان الـمـهـلب كلنـا
صبـور على وقـع الـسـيـوف الـبـواتـر
وراح يجـر الـخـز عنـد اميـره
اميـر بتـقـوى ربـه غيـر آمـر
ابـا الـجـعـد ايـن الـعـلم والحـلم والـنـهى
وميـراث ابـاء كرام الـعـنـاصـر
الـم تر أنّ الـمـوت لاشـك نازل
ولابـد من بعـث الـلالـئ من الـمـقـابـر
حفـاة عراة والـتـراب لديـهـم
فمـن بيـن ذى ربـح وآخـر خاسـر
فان الـذى قد نلت يغـنـى وانـمـا
حيـاتـك في الـدنـيـا كوقـعـة طائـر
فراجـع ابـا الـجـعـد ولاتـك مغـضـبـا
على ظلمـة اعـشـت جمـيـع الـنـواظـر
وتـب توبـة تهـدى الـيـك شهـادة
فانـك ذو ذنـب ولـسـت بكـافـر
وفـوزنـا تلقـى الـجـهـاد غنـيـمـة
تفـدك ابـتـيـاعـا رابـحـاً غيـر خاسـر
هى الـغـايـة الـقـصـوى الـرغـب ثوابـهـا
اذا نال في الـدنـيـا الـغـنـى كل تاجـر

بەراوردكردنی سەرەتاكانی ئەم شیعرە، له نێوان ژیانی كوڕی جەعدو ژیانی قەتەریدا خواستەكەی قەتەریمان بەچاكی بۆ دەرئەكەوێ ئەویش ئەوەیە كه ژیانی هەر دووكیان كه باوەڕهێنەرن روون بكاتەوەو كه چۆن باوەر ئەركی تێكۆشانیان پێ ئەخاتە ئەستۆو ئەم روون كردنەوەیەش كار ئەكاته ناخی سیرەو ویژدان و هەستی بەرامبەر به باوەڕەكەی وریا ئەكاتەوە. قەتەری لەم رێگەیەوە ئەكەوێتە سەرزەنشتێكی توندی سیرەو بیری ئەخاتەوە كەدارایی ئەم دنیا كەوا ئەو چاوی تێ بریوە.. چێژێكه نامێنێو ژیانی ئەم جیهانەش وەك كەوتنی باڵدارێكی تیژتێپەر وایە كه ئەویش كوت وپڕ ئەمرێو ئەوە ئەمێنێتەوە كه كاتی خۆی لێی ئەپرسنەوە چایان قازانجەیان زیان.. بەزمانێكی ئاشكراو بانگەوازێكی بە هێزەوە قەتەری كۆتایی به شیعرەكەی ئەهێنێ كه

ئەویش هانـدانی سیـرەیـە بەوەی کە واز لەو ژیـانـە بێنێ کەتێیدایـەتی و لەمـەیدانی شەردابیگـاتێ و شوێن و پایەی سیرەو ئەوانەی بیر ئەخاتەوە کە وەك ئەووان و بۆ ئەوەی بگەنە مەبەستی خواستراوو نیازی گەورەیء ژیان کە ئەویش تێکۆشان و شەهید بوونە لە رێگەی باوەردا.

دێـرەکـانی قەتـەری بەرامبەر بەشەر مەزنن و مەزنیشیان هەروا بەتواناوە لە مەسەلەکەوەر گرتووە.. ئەمەش لەوە دادەرئەکەوێ کە برادەرەکەی تەمێ ئەکات و ستەمیشی لێ ناکات و بە هەستێکی نەرمـەوە لەگـەڵیـائـە دوێو وگـومانیش لەوە دانیە کە قەتەری ئەم هەستەی برادەرەکەی زانیوە. چونکە ئەگەر باسەکە بەهێزبێ ئەوە هەڵناگرێ کە تەمێ کردنە کە پربێ لە بەزەیی پیاهاتنەوە.. ئەم دوو رایـەڵـە دێـرەکـانی قەتەریدا کاری خۆیان کردووەو دێرەکانی توندیو نەرمیان پێوەدیارە.

ئەمـەش بوو کاری لەبـرادە رەکـەی کرد کە دەست بداتـە چەکـەکـەیو بێ ئەوەی حجاج ئاگـادار بکـات بە لاوانـدنەوەی بیروباوەڕەوە کەوتەرێ بۆ ئەوەی بگاتە برادەرانی.

قەتـەری دواتـەمـەنی چەنـد دێـڕێکی هەیـە کە بوونەتە هۆی ناوبـانـگی دەرکـردنـیو لە کاتـی جەنـگـدوتـراون کە خۆی سەرکـردایـەتی لایـەنگیـرانی باوەڕەکـەی کردووە لە مانـەش سێ دەسخـەت هەن کە ئەبوتـەمـام بەجۆشـەوە لێیـان ئەدوێو هەرپارچەیەك لەم شیعرانە لایەنێکی ئەو سوارچاکەدەر ئەخات و یەکەمیان لە نێوان خۆیو دەروونیدایە کە لە کاتی تووش هاتنی مەترسی مردن و کاتی ئەوەدا پەسەندی ئەکات و فرێی ئەدات کە سەرچڵی بەژیانی ئەکات و دووەمیان دەربڕی دۆخی شەرکە رێکـە لە مەیـدانـاو سێیـەمیـان بۆ چوونیـەتی کاتێ کە لایەنگیرەکانی ئەدۆنیێو ئەمەش بەشی یەکەمە.[35]

اقول لها وقد طارت شعاعاً
من الأبطال ويحك لن تراعى
فانك لو سألت بقاء يوم
على الأجل الذي لك لن تطاعى
فصبرا في مجال الموت صبرا
فما نيل الخلود بستطاع
ولا ثوب البقاء بثوب عز
فيطوى عن أخى الخنع اليراع
سبيل الموت غاية كل حى
فداعية لأهل الأرض داعى
ومن لايعتبط يسأم ويهرم
وتسلمه المنون الى انقطاع
وما للمرء خير فى حياة
اذا ماعد من سقط المتاع.[36]

قەتـەری لەم دێـڕانـەدا قسـە لەگـەڵ خۆی ئەکـات و ئەمەش وێنـەیـەکی چاکی ئەوەمـان بۆدەر ئەخـات کەوەك هەیـە لە نێوان دەرونی مرۆڤانەداو لە نێوان ئەوئەو بەرزی‌یەدا کە برادەرەکەی لە ناکۆکیو خزمەتی ئاییندا داوای ئەکات... ئەو دەرونە ترسانێکی سروشتی ئەتـرسێو لەسـەر ژیـانیش وەکـو هەمـوو کەسێ.. پاڵـەوانـانی بەهێـز لەمـەیـدانی شەردا سوورە لەسـەر ئەوەی کە بژی. بەڵام خاوەنی ئەو دەروونـە بەو ترسـە قایـل نابێ تەمـاشا ئەکەی بەڵگە دوای بەڵگە ئەهێنێتەوە کە ئەوجۆرە هەست کردنە باش نیەو بەم جۆرە ئەڵێ:

سبيل الموت غايه كل حى
فداعية لأهل الأرض داعى

ئەو ژیانە هەرئەبێ دوایی بێت و لەم وشانەشدا (وقد طارت شعاعاً) بۆ دەربڕینی قسـەرێ‌یەکی باشی هەڵبژاردووە کە ترس بە لە هێـزتـرین واتـادا دەرئـەبـڕێ وپـاشـان کە ئەڵێ (لن تطاعی) هەروەك ئەو دەرونـە ترسـاوە ئەگـەر داوای کارێـکی کـرد وەك دەرونـەکـانی تر داوای ناکـات بگـرە بۆ ئەوەیـە کە ئەمـەدەرونی خۆیـەتیو بەشێـوەیـەك داوای لێ ئەکـات کە ئەبێ بەگـوێی بکـەیت. ئەمـەش ئەگـونجێ لەگـەڵ ئەوەدا ئەوگیـانەی قەتەری بزانین کە خۆی وەمەزنیو گەورەییو توانای خۆی گەورە ئەکات تەنانەت ئەگەر ئەو گیانە زۆریش سڵ بکات.. هەروا کە ئەڵێت

(فداعية لأهل الأرض داعى) . . ابن خەلەكان سەبارەت بەم دێرانە ئەڵێ. (ئەم دێرانە هاندان و ئەم جۆرە شتانەیە ەكە لە خوابترسن و ئەمانەش لە دەرونێكی بەرزو لیهاتوویەكی عەرەبەوە پەیدابوون.[37]

ئەمەش دێرەكانی بەشی دووەمن:

لايـركـن احـد الـى الأحـجـام
يوم الـوغـى مـتـخـوفـاً لحـمـام
فلقـد ارانـى للرمـاح دؤيـة
من عن يمـيـنـى مرة وامـامـى
حتـى خضـبـت بمـا تحـدر من دمـى
اكـتـاف سرجـى او عنـان لجـامـى
ثم انـصـرفـت وقـد اصبـت ولـم اصب
جذع الـبـصـيـرة قارح الأقـدام

دێرەكان دەربڕی گیانی سوارچاك و جەنگاوەری قەتەرین . . سوار چاكی لەناو دانی رمەكاندا ئەیەوێ بژیو ناترسێ . . كە خەریكە تووشی كوشتن دێت و هەروەك بۆسەرخوان بانگیان بكات داوا لە دلێران ئەكات بەشداری شەری بن وە بەروپێشیان بەرم و شمشێر گیراوە داوایان لێ ئەكات شەر بكەن و نەترسن خوێنی رژاو سەرجەكەیو جلەوی ئەسپەكەی خلتانی خوێن بوون . . . بەم جۆرە قەتەری بەپێشەكی یەكی پتەو باسی ئەكات و پاشان بە سەربەرزیو گیانێكی روونەوە دەست هەڵئەگرێ كە دەستیشیوە شاندووە بەلام خۆی هیچی لێ نەهاتووە . . ئەمەش دێرەكانی ترە:

الا ايـهـا الـبـاغـى الـبـراز تضـريـن
اسألـك بالـمـوت الـزفـاف الـمـقـشـبـا
فمـا هى تسـاقـى المـوت في الحـرب سـبـة
على شاربـيـه فاسـتقـني منـه واشـربـا

دەربڕینی «التساقی لەم دۆخەدا خۆشیو ئارامە كەئەم سوارچاكە لە جەنگدا باسیان ئەكات و ئەمانەش وەرزشێكی خۆشن بۆ رابواردن . . بەم جۆرە قەتەری هانی لایەنگیرانی ئەدات و سیمای خۆی بۆیان دەر ئەخات هەروەها قەتەری دێری تریشی هەن لە مانەش كەوا بانگی ئەبا خالد ئەكات:

ابـا خالـد يانـفـر فلسـت بخـالـد
ومـا ترك الـرحـمـن عذراً لقـاعـد
اتـزعـم الـخـارجـى على الـتـقـى
وانـت مقـيـم بيـن لص وجـاحـد.[38]

ئەم دێرانە باوەڕی شوراتەكانە ئیمانێكە كە بەخزمەت كردنی نەبێ پتەو نابێت و باوەڕی خزمەتی ئاینیش نەبێ هەموو باوەڕێكی تر بەتاڵەو كە ئەڵێ «یانفر» ئەمە شێوازێكە لە قورئاندا بە كارهێنراوە جوانی یەكی تایبەتی خۆی هەیەو ئەوەشی باوە «یا» ئەچێتە سەر ناونەك سەر كار.[39]

قەتەری لە شیعرەكانیدا دەربڕی دەستەیەكی شوراتەكانە لەو شاعیرانەی كە لێیان ئەدووێین نوێنەری ئەو دەستە شوراتەی قەتەری نەبوون و هەریەكەیان دەستەیەكی تایبەتی خۆیان بووە.

عمران دەربڕی دەستەیەكی باوە ڕهێنەری توندی شورات بووە كە بە شیعرو زانیاری خۆی خزمەتی كردوون بەلام ئەم دەستەیە بە هۆی كارەسات و دەربەدەریو دەركردن لە سەركارەوە جەنگیان نەكرد.

طرماح یش دەربڕی ئەو دەوارنشینە عەرەبانە بوو كە شورات بوون و باوەڕیان هێنا بەلام باوەڕەكەیان ئەوەی لە بیر نەبردنەوە كە دەروونیان بۆ دەسەلات وەرگرتن داوایان لێ ئەكردن و باوەڕەكەیان لە ناو ئەم ڕێگەیەیاندا تەواو رەنگی گۆڕرا. بەلام قەتەری دەربڕی رای ئەو شوراتانە بوو كەژیانیان لە مەیدانەكانی شەردا بەسەر ئەبردو بەراستی لە پێناوی بیروباوەردا تێدەكۆشان و ژیانە تاڵە كەیان لە شیعرو وێژەیاندا جەنگاوەرانە رەنگیدا بووەوەو بایەخدار ترین شت لە مێژوو ئادەمیزادا هەبوویێ ئەوان قوربانیان پێداوە كە ئەویش خوێن و گیان و ژیانی باوەرهێنەرانیان بوو.

ئەوەی کە سەبـارەت بە قەتـەری هەبێ ئەو نامـەیـەیـە کە بۆ حەجاجی ناردووەو لە کات و شوێنی خۆیدا باس کرا . . حەجاج هەنـدێ لەوانـەی دەورویشتی ئامـۆژگـاری ئەکـەن و ئەڵێ : بۆ قەطـەری بنووسـەو پێی بڵێ کە هەنـدێ زەوی لە ژێـردەستیـا نەبێت . . حەجـاج نووسی «سـلاوت لێ بێ . . پاشان تۆیەکێك بووی لەو عەرەبەدەوارنشین و لادێیانەی کە قەراغەنانت ئەخواردو میوەی وشك بووەی رزیوت ئەخوارد دوای ئەوە هاتوویت ئەتەوێ شتی بکـەیت کە مافی تۆی پێـوە نیـە . . » لەم بابـەتـە بۆی ناردووە . . قەطەری وەلامی ئەداتەوە (سلاو لەوە بێ کە رێی چاکـە ئەگـرێ لە نامـەکـەتـدا باسی ئەوەت کردوون کە من لادێیـەك بووم کە قەراغـە نان و میـوەی وشـك بووی رزیـوم ئەخـوارد خوا ئاگـاداره درۆت کرد، بگـره خوالـەو ئاینـەیـدا ئەمپارێزێ کە چاوتی تیا کوێرکردووە.

کەواتـە تۆ بۆ ئەو خراپـەیـە ئەگـەرێی کەزەلکاوێکی تەواوە، ئەوەشت وتـووە پێـویستی منی هێشتـۆتـەوە باشـە هیچ لێدانێکم لاتـەوە بۆ دەرکـەوتـووە کەتێـرم بکات و پاڵی لێ بدەمەوە. پاشان بەخوا تۆی بۆ دەرخستم و سەرە کەچەڵەکەتی پیشاندام بۆ ئەوەی نکـولـی لە رێگـەکـەت بکـەن و فێـری ئەوە بن کە بەرەنگاربوونەوەی پاڵەوانان و وەك قسەی زل کردن نیە. (٤٥)

نامـەکـە هێـزی دەوارنشینێکی لادێو ئەوپـەری شانـازی بـە سوارچـاکیـەوە دەرئـەبرێ کە بەراستی رێگـەی باوەری گرتووە . . ئەمـە ئەودەستـەیـە بوون کە بەجـۆرێکی توند نەخشەی نەمری و بوونی رامیـاری شوراتیـان درووست کردووەو شیعـرو حیکـەمیان بۆنیازی لاوەکی نەوتووەو ئەوپەری قوربانیان داوە.

وەك وتمان هەندێ لە وانەی دەورویشتی حەجاج ئامۆژگاری حەجـاج ئەکـەن بۆ قەطـەری بنـووسێ کە هەندێ زەوی بدرێتێ وپێی بژی.

وەلامـەکـەی قەتەری وەك شانازی بەدەوارنشینی و لادێیەتی و سوارچـاکی و شارەزایی خۆی لەجـەنگـدا ئەکـات داخی دڵی خۆشی بە حەجـاج رژانـدووەو هەرچی ویستـووە پێی وتـووە چونکە حەجاج بەلایەوە کافر بووە.

نووسینەکە لە رووی هونەرییەوە زمان رەوانی قەطەریمان پێ ئەڵێ کە قسـەی بەهێـزدارو خاوەن واتـان لە چەنـد دێـرێکی کورت و بەهێـزدان کە دەنـگ و هێـزی قەطـەری دەرئـەخەن کە ویستـوویـەتی لە نووسینـەکـەیـدا سەبـارەت بەگـۆرانی حەجاج دەریان بخات.

قەتـەری بێجگـە لەمـە وتـەی کورتیشی هەیـە وەك ئەوەی کە بەعبیدەی کوری هیلال یەشکری ئەڵێ کە لایەنگرانی قەتەری بەتـاوانێکی گەورە تاوانبـاریـان کردبـوو کە بردییـە بەردەستی لایەنگیرانی کە بەرگری لە خۆی بکات و وتی (من لە نێوان تۆو ئەواندام وەك مل کەچییە تاوانبارییەکەیان مل کەچ مەکەو وەك درێـژەپێـدانی بێ تاوانێکی درێـژداردر درێژەی پێ مەدە) هەروا قسـەی تریشی هەیـە سەبـارەت ستـایشی سەرکـردەکانی ئەودوو جەنگـەی کە هاتنـە سەری وبـەلایەنگیرانی ئەڵێ ئەگەر ئەمەتان پێگـەیی (چاوەرێی سەرکردەیەك بوون دەوڵەت بینێری) ئەمە وایەووایە.

عمران کوری حطان : -

عمـران لە بصـرە پێ گەیشتـووەو مێـژووی لە دایـك بوونی نازانین و بە شوێن مێـژووی کەیـدا ئەگـەینـە ئەوەی کە حەجاج بووبە والی عیراق ئەوپیر بووەو حەجاج چۆتە سەری و ئەشگێرنەوە بەبۆنەی شبیب و غزالەی خێزانەوە کە ئەچنە کوفە بە حەجاج ئەڵێ.

اسـد علی وفـی الـحـروب نعـامـة
وبـذاء تصـفـر من صفـيـر الـصـافـر
هلا برزت الـی غزالـه في الـوغـی
بل کان قلبـك في جنـاحـی طائـر

خراپەکاری حەجاج پێش چوونی شبیب بۆ کوفە دەرئەخات و شبیب ساڵی 76ك چۆتە کوفەو حەجاج ساڵی 75 یاخود 73ی والی عیراق بوو.

عمـران له بصره ژیـاو لەوەوبـەر ناوبانگی بەزانایی و حەدیث وتنـەوە دەرکـرد بوو له عایشـەو ابی موسـای ئەشـعـەری و کوری عبـاس و کوری عمـر باس کراوەو نازانین کەی بصـرەی بەجێ هێشـتـوو پاشـان له گێرانـەوەدا سەبـارەت بە حەدیث وتـنـەوەی ئەوەبـووە سوور بووە له سەر راسـت گۆیـی لەگـەڵ ئەوەدا کە شورات بووە ئەوەی لێی ئەگێرنەوە لامان وایە کە چۆتە حجاز.

وەك دەرئەکەوێ هەروەك خاوەن «الأغاني» ئەیگێڕێتەوە بەوە ناسـراوە کە زانسـتی و حەدیث خوازبـووەو عبـدالملك کوری مەروان کە گومـانی لێ پەیـداکـرد کە رۆح کوری زنبـاغ ئەوە کەلێی ئەدوێن، روح وتی (ئـەتبینم زمـانی نەزاریـەو نوێژ باس ئەکـەیت) لەم گێـرانـەوەو ئەوەشی لەبـر وتـرابێ ئەو خاسیـەتی بووە.. پاش ئەوە مێـژووی لای صەفـەرییـەکـان ئەوەبـووە پایەیەکی ئەوتۆی بووە کە ئەگەر ماوەیەکی زۆر بەشوێن زانستی خوازید نەسوڕابێتەوە پێی نەگەیشتووە.

تەنـانـەت کاتێ کە باوەڕی شوراتیشی پەیـداکـرد سەرکردەی دەستـەیـەك بوو کە ناویـان بەئاینداری پەیداکردووە.. جا ئەگەر شاعیـرو وتـاربێـژی دەستـەیـەك بوو بێ ئەوالایـەنی باشی دژی دوژمنـەکـانی ئەگیـرێ.. رەنگـە ئەو گێـراوانـەی سەبـارەت دەربـەدەربـوونی ئەیگێـڕنـەوە ئەوەبـووە کە بەرگری لە باوەڕەکەی کردووەو پیشانمان ئەدات کە چۆن ئەم پیرەمێردەی کە باوەڕێکی پتـەوی بە زانست هەیـە ئەیـەوێ خەڵکی بخـاتـەوە سەررێی چاکـەو رەنگـە ئەوەشمـان پیشـان بدات کە عمـران بەپێی هەڵکـەوتـووی و رۆشنبیـری زەلامێکی ساکـار نەبـووە. بگـرە دەمەتەقێی لە سەرئاین کردووەو لێی کۆڵیوەتەوەو سەبارەتی وتراوە.[41]

(عمران کوری حطان کاتێ خۆی شاعیرو سەرکردەو زانای صەفـەرییـەکـان بوو لای رهینی مرادی و لای عمـران ی کوری حطـان لەرووی زانیـاریـیـەوە دەربـارەی قورئـان و شوێنـەوار لە (السیر والسنن والقریب والحدیث دا هەیە.

چاوەروان نەئـەکـرا عمـران باوەڕی شوراتـەکان وەرگرێ هەر وەك ئەو دوو گێـرانـەوەیـە ئەگێـرنـەوە کە پێمـان گەیشـتـووە..

گێرانەوەیەك ئەڵێ کچەکەی حەمزەی مامی هێناوە کەوا شورات بووەو بۆ ئەوەش خواستـوێتی کە لەبـاوەڕی شورات لایـدات و پەشیمـانی بکـاتـەوە کە ئەورایکێشـایـە سەربـاوەڕی شورات..

گێرانەوەیەکی تر ئەڵێ دەمەتەقێ لە دانیشتندا لەگەڵ حرۆرییەك گراوەو ئەویش لە دانیـشتنـەکـەدا بووەو بیـرو باوەڕی شوراتی وەرگرتووەو ئەم دوو گێرانەوەیە هیچیان ئەوی تریان بەدرۆناخەنەوە.

ئەوەی کە راست بێ ئەوەیە کە خێزانەکەی دەستێکی درێژ ی لە وگۆرانەدا هەیەو وەك بۆی چوون دوو هۆ هەن.. یەکەمیان ئەوەیە عمران ناکرێ کە کوتوپر لە باوەڕەکەی لابدات و ئەبێ کە لێکۆڵینـەوەو گەران و پشکنکـارییـەکی دوورودرێژ و بیرکردنەوەی بەسـەر داهـاتبێ چونکـە هەروەك ژنـەکـەی دەستیدا بۆ کەس دەست نادات کە پشکنکاری بکات کاتێ کە عمران دوور لە گشتی و قسە بۆ هەڵبەستن و چاودێریکردن لە دەشتەکانیدا بەناو مەسـەلـەی سەرزەنشت کردنـدا ئەسـورایـەوە. هۆی دووەمیشی ئەوەیە کە لە عمراندا هەستێکی تازە هەست پێ ئەکەین کە چۆن رێزی ئافرەتی گرتووەو هەستی بەجۆرێ بەرامبەری باش بووە لەو سەردەم و ئەو دۆخەدا کە ئەوانی تیاژیاون سەرنجیان راکێشاوە.. لە شیعرەکەیدا ئەڵێ:

لقد زاد الحياة اليَّ جدا
بناتى انهن من الضعاف[42]
مخافة ان يلقن الذل بعدى
وان يشربن رنقا بعد صاف

ئایـاجێی سەرسـورمـان نیە عەرەبێکی عیـراق و یەکێ بێ لەوشـوراتـانـەی بەدڵیـری و بەخشش ناویـان دەرکـردبێ و قەدەغە نەکـرێ صەفـەری بێ. صەفـەرییـەکـان گەلێ جار بانگیـان راهێشت و شۆرشیان کرد ئایا ئەمەرێگە گرتن نییە لە پیاوێکی واکە ئەوژیان و لاوازی کیژەکانێتی و ئەترسێ لەوەی کەپاش خۆی بەسەریان دێ خۆ ئەگەر شوێن ئەو وێنانە بکەوین کە لەو چەند

دێرەدا کێشاونی هەست بەونازکی‌یە رووناکە ئەکەین کە لە شیعرەکانیدا هەن باسی لاوازی کچەکانی ئەکات و دڵی پێیان ئەسووتێ.(43)

ژیانی عمران و هەوڵەکانی لەو کاتەوەیە کە سەرزەنشتی کردووەو ئەڵێن کە حەجاج سزاوئازاری زۆری داوەو لەو دێرانەیدا کەبۆ حەجاجی دەرئەبڕێ لە کاتی چوونی غەزالەبۆ کوفە ئەودڵ رەقی‌یەمان بۆ دەرئەکەوێ کە تووشی ئەبێ.. حەجاج دووربین بوو لە بوونی شاعیرو وتاربێژ وو خاوەن باوەڕێکی وەکو عمراندا کە باوەری والی‌نەبوو مەترسی‌یەکی هەمیشەیی ئەدی‌و دوور نەبووە کەکارێکی گەورەی کردبێ..

ئەمانەگشت دڵ رەقی حەجاجمان بەرامبەر بەعمران پیشان ئەدەن و ئەمانەش هەموو وامان لێ ئەکەن کە ئەم ناپەسندیەی حەجاج بەرامبەر بە عمران هۆی خۆی بووەو حەجاج برادەریشی بووە ناسیوێتی لەبەر ئەوە نابێ سزادانەکە هەر واسەرپێی بووبێ‌و ئەنجام ئەوە بوو حەجاج عیراقی بەعمران چۆڵ کردو ناردی بۆلای عبدالملك کە خوێنی حەلاڵ بکات و بەفرمانی خەلیفەکەوتنە ئەوەی بەدوایابگەرێن.

ئیتر عمران لەبەر ئەوەی لە لایەن خەلیفەوە خوێنی حەلاڵ کرابوو سەرگەردان ئەسورایەوە.. کەمێ لە عیراق مایەوەو پاشان چوو بۆشام لەلای روح کوری زنباغ مایەوە کە برادەربوون.. عبدالملك کەوتە ئەوەی کە گومان لەوە بکات کە عمران برادەری ئەوروحە بێ کەقسەی عمرانی بۆ ئەبات و ئەیانگێرێتەوەو عمران سوورە لەسەر خۆشاردنەوە. پاشان عبدالملك شیعرێکی بۆ ئەنێرێ‌و سەبارەت دێرە بەناوبانگەکانی لێی ئەپرسێ‌وپێی ئەڵێ تەواویان کات (ئەویش ئەو دێرانەن کە بۆ کوشتنی علی کوری ابی طالب وتوونی) قسە بە عمران و بەوەش ئەڵێ کە علی کوشتووەو ئەترسێ لەوەی کە برادەرەکەی بەوە زانی‌و بەلام عبدالملك شیعرێکی بۆ ئەنێری بۆ ئەوەی بزانی ئەوە وعمران بەروح ئەڵێ ئەوەی داواکردووەو کەواتە دێرەکان لە لایەك بن و دوا برادەرو برادەرێتی‌بن مابنەوە.. دێرەکان ناسکن و کاری‌پەسەندی تێدایەو وێنە کێشانیکە کە جوانی خۆی بەرامبەربە وژیانە پەشێوەو ئەوبرادەرایەتی‌یە هەیە کە کوت و پرپچرا چونکە خاوەنەکەی بەشوێنیائە گەرێن و خوێنی حەلاڵە.(44)

یاروح کم من أخی مثوی نزلت به
قد ظن من نجم وغسان
حتی اذا خفته فارقت منزله
من بعد ماقیل عمران بن حطان
قد کنت ضیفك حولا لاتروعنی
فیه الطوارق من انسی زلاجان
حتی اردت بی العظمی فأوحشنی
ما اوحش الناس من خوف ابن مروان
فأعذر أخاك ابن زنباع فان له
فی الحادثات هنات ذات
یوما یمان اذا لاقیت ذایمن
وان لقیت معدیا فعدنانی
لو کنت مستغفراً یوماً لطاغیة
کنت المقدم فی سری واعلانی
ولکن ابت ذلك ایات مطهرة
عند التلاوة فی صهو عمران

وێنەی ئەم دێرانە کە لەشوێنێکدا بە جێی هێشتوون و شێوەی بەجێ هێشتنی هەر چیەك دەوری دابێ نیشانەی ژیانی عمرانە تا ئەورۆژەی مرد. وێنەیەکە کە هەمودەم و کاتێ لە دورگەی عەرەب لای زفرکوری حارثی کلابی سەرەکی بەنی عامرو سەرکردەی قەیسیە دووبارە ئەبێتەوەو عمران ئەگەر لای زفر ناسرا ئەوا تووشی خراپەدێت و زەفر بەتورەیی‌یەوە دەربارەی شتێك لێی ئەپرسێ‌و کەللەرەقیش یەکەم پیشەی بوو (ازدی مرقو مرة اوزامی) ان کنت مائلا اغنیاك وان کنت خائفا أمناك) وعمران ئەڵێ (ان الله هو المغنی) دێتە دەرێ ئەکەوێتە دێر خوێندنەوەو رقی لە پرسیارەکەی زفرکە سەبارەت بەنەژادی لێی

ئەكات ئەبێتەوەو ئەكەوێتەوە گەران و لەعەمان ئەم كارە هەربەسەر دێتەوەو لەوێوە ئەچێت بۆ یەمامەوەو دوایی ئەچێتە دێیەك لەدێیەكانی كوفە.

بەم پێیە عمران پیرولاوازو دەربەدەر نزیكەی نۆسالی بەسەرئەبات ژیانێكی گێژاوو بێ ئارام بەسەر ئەبات تاسالی 84ك لە دێیەك لەدێیەكانی كوفە ئەمرێ.(46)

عمران.. راست گۆییو قسە لەرویی و ساكاری لە شیعرەكانیدا هەن و ئەختەل لەم رووەوە ئەڵێ.. كۆمەڵێ شاعیر لای عبدالملك دانیشتبوون عبدالملك لێی پرسین كەس ماوە لەهەمووتان شاعیرتربێ و وتیان خێر.. ئەختەل وتی (درۆیان كرد ماوە ئەوەی كە لەوانە شاعیر تربێ) عمران كوری حتان... چونكە ئەوی نەوتراوەوتیو راست گۆیەو درۆیێ كردنی وەك ئەم درۆیەوایە كەئەمانە كردیان).(46)

ئەمەش گێرانەوەیەكی سەبارەت بەراست گۆیی عمران كە چۆن درۆكردنی لێ ناكەن.. ئەوە خێزانەكەیەتی لە بارەی ماڵی خواوە لێ ئەپرسێ:.

وكلك مجزأة بن نور
كان اشجع من اسامة

باشە چۆن ئەم درۆیەی كردو باسی پیاوێكی كرد كە درۆناكات و لە شێریش ئازاترە بەژنەكەی وت
پیاوەكە مەدینەی گرت شێر ناتوانێ ئەوە بكات.(47)

عمران لەشوراتەكاندا یەكەم كەس نیە كە بیری مەترسیدار لە شیعرەكانیدا هەبێ بگرە شەیدای بیرێكی ترە كە ئەویشیان مەترسیدارە.. ئەویش ئەوەیە كە موسوڵمانان دەری ئەبرن و لە قورئاندا هەیە (ان اكرمكم عند الله اتقاكم) جێگە بەبن و بنەچەنیە بگرە پایە بەپاراستنی ئاینە.. ئەم بیرە لامان شتێكی سادەو دارێژراوە بەڵام سەردەمی ئەمەویەكان مەترسیدارترین رابوو، چونكە دەمارگیری تیرەگەرێتی كە موسوڵمانەتی كەمێ ساردی كردەوە سەردەمی ئەمەویەكان زۆر بەهێزبوو بۆسیاسەتی خۆیان بە كاریان هێناو ئاگری ئەم دەمارگیرییەیان خۆش كردوو بەبنەوبنەچە خۆیان جیاكردەوەو شانازیان بەئاین و دەسەڵاتیان ئەكردو بۆیەوكردنی دەوڵەتەكەیان كەڵكیان لێوەرگرت. عمران لە بارەی ئەزدەكانەوە كە دواجار هاتووە بۆلایان ئەڵێ:

واصبحت فيهم آمنا لا كمعشر
بلوني فقالوا من ربيعة أو مضر
او الحي قحطان فتلكم سفاهة
كما قال لي روح وصاحبه زفر
نحن بنو الأسلام والله واحد
واولى عباد الله بالله من شكر

ئەمە ئازایەتیو توانایەكە شاعیرێك سەردەمی ئەمەوییەكان بڵی گەرانەوە بۆچوونەوە سەرشارو قەحتان شتێكی هیچ وپووچە.. ئەوەی كە سەر سامان بكات لەو شیعرانەدا قسەكەی عمرانە كە ئەڵێ: ئێمە هەموو نەوەی موسوڵمانانین، بەسووپاس كردنی خوا نەبێ موسوڵمانێ لە موسوڵمانێكی تری برای گەورەترنیەوە یاخودكە ئەڵێ پیاوێك هەرچیەك بنەچەی بێ و ئەگەریەكێ بێ كەكەس وكاری خۆی بێ و خۆی زۆرپیوە هەڵكێشێ.. دوای ئەوە روونی ئەكاتەوە كە خۆهەڵهكێشان بەئاینەوەیە نەك بەبن وبنەچەو كاربەدەستایەتیو سامان.(48)

قورئان و شوێنە وارەكانی بلال مرداس زۆركاریان كردۆتە عمران و بلالی زۆر خۆش ئەویست و دوورنیە كە ئەبی بلال كاری تێكردبێ.. چونكە سەرزەنشتەكانی نزیك سەردەمی كۆرودانیشتنەكانی ئەبی بلال بوون و عمران بەم جۆرە ئەبی بلال ئەلاوێنێتەوە:

لقد زاد الحياة التي بغضا
وحباً للخروج ابو بلال
ولو اني علمت بأن حتفي
كحتف ابي بلال لم ابالي

ئەمە نیشانەیەكی روونەكە ئەبی بلال كاری چەند بەهاداری

کردوّته ژیانی عمران و جا ئەگەر ژیانی ئەبی بلالمان و ئاین پەروەریمان زانی کە دەستە ئاینی موسوڵمانەکان هەریەکە بەکەسیّ لەخوّیان داناوه.. ئەوکاتە ناڵیین ئەم کارتیّکردنەی لەعمران نایەکسەربووه. ئەوە بو ئەبی بلال کوری زیاد گرتیو بەلاّم بەپاسەوانی بەندیخانەکەی وت کەرێگەی بدات سەرلەکەس و کارەکەی بدات و پاش چەندروّژێ ئەشگەرێتەوە بەندیخانەکەی لەگەڵ ئەوەی کە ئەبی بلال ئەوەی زوّرچاك ئەزانی کە کوری زیاد هەرکەسیّ بەندبکات ئەیکوژێ.. بەلاّم ئەبی بلال لەبەر ئەوەی راست گوّیوو گەرایەوە بەندیخانە..

هەروەها ئەبی بلال لە پێناوی باوەرەکەیدا شەری کرد تابەفروفیل کوشتیان ئەویش لەو کاتەدابوو کە رێکەوتن شەربووەستێنن و نوێژی هەینیبکەن.. لەکاتێکدا کە ئەبی بلال و لایەنگیرەکانی لە کاتی کرنوّشدا بوو لەشکری دوژمن هێرشی کردە سەریان و هەموویانی کوشت، ئەگەر ئەمانەمان زانی کە باسمان کردو ئاورمان لەخوّشەویستی عمران دایەوە کە بەرامبەر بە ئەبی بلال هەیەتیو خواستی ئەوە بووە کە وەك ئەو لەناو بچێ... ئەوەمان بوّ ئاشکرائەبێت کە عمران تاج رادەیەك گیروّدەی ئەبی بلال بووه.(٤٩)

ئەو دێرانەی کە عمران سەبارەت ئەبی بلال پێمان گەیشتووه.

یاعین ابکی لمرداس ومصرعه

یارب مرداس اجعلنی کمرداس

ترکتنی هائما ابکی لمرزءتی

في منزل موحش من بعد ایناس

انکرت بعدك من قد کنت اعرفه

ما الناس بعدك یامرداس بالناس

اما شربت بکأس دار أولها

علی القرون فذاقوا جرعة الکأس

فکل من لم یذقها شارب عجلا

منها بأنفاس ورد بعد انفاس.

پاش ئەوەی کە بەدڵێکی پەست و خەفەتێکی زوّرەوە باشترین وێنەی لە دەست چوونی خوّشەویستەکەیمان بوّ ئەکات.. بەتایبەتی لە بانگکردنی چاوو باسی شەرەکە.. یاخود کوشتنەکەدا ئازاروێشە... لەم گواستنەوەیەدا بوّ ئاسمان و زەویو قسە لەگەڵ خوا کردن و باسی ئەوەی کە روویداوەو ئەم چەندبارەکردنەوەی ناوی مرداس.. پەشێوی خوّیمان بوّ دەرئەخات و خواستی خوّیمان بوّ دەرئەبرێ کە ئەویش وەك مەرداسی لێبێ.. چونکە مەرداس سوارچاك و نەترس و ئاین پەروەرو راست گوّ بووه هەروەها لە ریزی سێیەمدا کە ئەڵێ «انکرت بعدك.. تاد» ئەوروەوە راستە دەر ئەبرێ کە مروّف دوای لە دەستدانی کەسێکی خوّشەویست هەستی پێ ئەکات.. هەروەك جیهان هەموو گوّرابێ هەمووشتی نرخی خوّی لە دەست دابێ وایە.

لەم چەند بارەبوونەوەیەشد لە شیعری عمراندا موّسیقایەکی ئەوتوّ خوّش بەگوێی خوێنەردا ئەدا زوّر کەم نەبێ لای شاعیرەکانی سەردەمی ئەمەوی دەستمان ناکەوێو دووبارە لای شاعیری سەردەمی عەباسیەکان و دوای ئەوانیش هەرکەمە.. عمران لە شیعرەکانیدا هەست ناسك و ئازا بووەو قسەی لەرووبووه کە ئەمەش شێوە شیرینیەکیان پێوەدیارەو ئاسانن.(٥٠)

ئەبێ باسی ئەوەش بکەین کە قورئان بەردی بناغەی شیعرو روّشنبیری ئەو سەردەمانە بووەو عمرانیش دووبارە هەروا بووەو بگرەژیانیشی گرتوّتەوەو هەمیشە خەریکی نوێژکردن بووەو ئەمەش ئەودێرانەیەکە بوّ زفری وتووه:

اما الصلاة فأني غیر تارکها

کل امرئ للذی یعنی به ساع.

کاتێ کە عمران بووە شورات، دەستەیەك هەبوو ناوبانگی بەنوێژکردنی زوّرو لێکوّڵینەوەو خوێندنەوەی زوّری ئەحکامەکانی ئاین و دەرهێنانی ئەحکامی تازەوە خەریك بوو وعمران پیرەمێردێك بوو کە ئاین لە دڵداریو مەیوجەنگ و ستایش کردن

دووری خستبۆوە چونکە ئەیزانی کەستایشی کی‌ئەکات، ڕۆژێ بەلای فەرزدەقدا ئەرواو ئەڵێ:

ایها المادح العباد لتصلی
ان لله ما بأیدی العباد.

ئەم پیرە نەئەکرا کەلایەنی زانیاری ئاینی لاوازبێ تەنانەت هەندێکیان دادەنێن کەماحەزرینەری زانیاری صەفەری وشوراتەکان هەموویانە. زانیاری ئاینی شوراتەکان، ئەگەر بازنەکەشی‌ون کردبێ نرخی خۆی پێ بەخشیوە، کە شیعرەکانی قورئان کارێکی تەواور جیاواز لە شاعیرکە کاری تێ‌نەکات هەروەك لە شیعری شاعیرەکانی کەداهەیە، بگرە هەندێ‌جار پەنجە بۆ دەقی ئایەتەکە خۆی رادەکێشێ، پەنجە کێشانێك وەك یەکی بۆ ئەوەی کاتێ گوێی لە شیعرەکە ئەبێت هەموو ئایاتی قورئانی تێدان و هەروەها لەو دێرانەدا بۆ (روح) کەبەجێی هێشتوون پێش ئەوەی (روح) بەجێ‌بێڵێ. قسەیەکی بەجێ نەهێشتووە کە باسی خۆی بکات یاخود چێی تووش دەبێ هەر باسی مردن و نوێژ وو هیچ و پووچی جیهان و راستی خوداو ئەوشتانەدەکان کە ئاین پێ دەبەخشێ بەتایبەتی قورئان.

دەبێ لێرەدا پەنجە بۆ گێڕانەوەکەی جاحظ بکێشین لە (البیان والتبیین) داکەپەیوەندی بەوەوە هەیە کە مەبەستمانە ـ عمران کوری حطان وتی زیاد وتارێکی‌دا وتارێك بوو وام هەست کرد کە لە وتارەکەدا هیچ مەبەستێکم نیەو هیچم بۆ سەرزەنشتی کەسی نەکردو بەهەندێك کوردا گەرام گوێم لە پیرێك بوو دەڵێ ئەو کورە وتارەکەی هەندێك ئایەتی قورئانی تێدابوویە باشترین وتار بێژی عەرەب ئەبوو.

ئەم گێڕانەوە ئەوەمان نیشان دەدات وتاردانی عمران بە لایەنی‌کەوە پێش ئەوەی ببێتە شورات، بەشێوەیەکی کە دوای ئەوەی کە بوو بەشورات لەگەڵ شیعرەکەیدا جیاوازە، لەم وتارانەشی هیچ هیچمان پێ نەگەیشتووە خۆ ئەگەر بهاتایە بگەیشتایە دەمانتوانی ئەو گۆڕان و گواستنەوەیە لەبەر هەمی وێژەی عمراندا بەدی بکەین دوای ئەوەی کە مل کەچی کاریگەرێتی رێرەوو باوەڕی شورات بوو. هەروەها لەو گێڕانەوە ئەوەمان دەست ئەکەوێ رای عمران سەبارەت بەو تاربێژی یاخود بەرهەمی وێژەی قسەی ئەوقسە کارەکاری‌یان تێ‌کردووە.

عمران قورئان لە شیعرەکانیدا لە واتەو دواندا بەتەواوی کاری تێ کردووەو ئەم کارە کردنەش هەروەك لای شاعیرەکانی کە هەبوو لای وانەبوو کە ئەبوایە وابوایە دوای ئەوەی کە ژیانیمان زانی.

پێش ئەوەی قسەکەمان سەبارەت بەعمران کۆتایی پێ بهێنین ئەبێ پەنجە بۆ ئەوخاسیەتە بکێشین کە لە شیعرەکانیدا درەوشەی پێ‌دەدات ئەویش خاسیەتی ئەوچاکەیە کە بە دڵ گەورەیەوە بەرەوپیری هەمووشتی دەچێ کە دێتەرێی. ئەو دێرانەی کە حەجاجیان تیا باس دەکات و ئەو دێرانەشی وتوونی لەچوونەکەیدا بووە بۆیەمامە:

طردونی من البلاد وقالوا
مالك النصف من بنی حکام
سیری قد جد خفابنأ الحـ
یر وکونی جوالة قوی الزمام
فمتی تلقنی ید الملك الا
سود وتستیقینی بان لاتضامی
قد أرانی ولی من الحاکم النصر
من مجد السنان او بالحسام

ئەمانە هەموو سەرزەنشت کردنی دۆخەکەیەتی کاتێ کە سێیەم جا گەمارۆدراوو راکردوو بووەو خۆی شاردۆتەوە ئاگاداری ئەوە بووە نەگیری چونکە بەگرتنی سەریشی تێدا دەچوو، هەروەها لەم قسەیەدا کە بە (روح) دەڵێ شتێ لە گیانە باشەکەیمان دێتە بەرچاو.[51]

حتی أردت بی العظمی فأوحشنی
ما أوحش الناس من خوف ابن مروان

ئەم گەمارۆ دراوە سەیرە، ئەو دەستەیەی کە توند دەستیان بە

ئاینـەوە گرتبـوو ئاین هەمـوو شتێکی لە بیـر بردبـوونـەوە، ئەوتیرە گەڕێتیـەش کە عەرەبـەکـان لە بیـریـان چووەوە، لەژیانیدا هیچ دەمار گیری‌یەك نادۆزینەوەو پێچەوانەی ئەمە ئەوەی کە هەیەتی چارە نەویستنی تیرە گەڕێتی‌یەو شیعرەکانی ئەم لایەنەی ناپاکی لە عاست راستیـدا وێنـە گرتـووەو خۆشی نوێنـە رایـەتی ئەو دەستـەیـەی کردووە کە جەنـگیـان نەکـردووە بەڵام لە کاتی ئاسـایشی و ئارامیـانـدا کوشتن وبـڕین و دەربـەدەری و دوور خستنەوویان چەشتووە.

بەرەوپیـری نارەحـەتی بە قایـل بوون و سەرنجـدا لە راستی چووە، عمـران شیعـری لیشـاو بووەو جا ئەگـەرئەو لە قسەکانیدا ئاسـان بێ و وێنـەی هەستێکی ئاڵـۆزکـاوی نەکـردبێ و ئەگـەر بە هێـزوخـوڕبێ، ئاینێکی بە هێـزو ئازایـانـە نەخش دەکـات کە هێـزکـەی دەرون دەجـوڵێنێ و خاوەنـەکـەی والێ دەکات خەڵکی پێ‌ی سەرســام بن. ناسکی عمــران رەنگی لە شیعــرەکـەیـدا داوەتەوە بەتایبەتی کە وشـەی مۆسیقاداری ئە وتۆ بە کارهێناوە کە لەگـەڵ مۆسیقـادا بگـونجێ بەتـایبـەتی چەنـد بارەی وشـەو قسە ئەکاتەوەو لەم چەند جارە بونەوەیەشی موسیقایەکی لە سەرخۆ هەڵدەستی.

عمران وەکو قەتەری باوەری بە هێز نەبووەو جۆشی بۆ لایەن گیـران و ئاینـەکـەی نەبووەو جەنگاوەریش نەبووە، هەروەها وەك طرمـاح دەمـار گیـری هۆزگەریی نەبووە بگرە باوەرە شوراتیەکەی بووە هەروەهـا نوێنـەرایـەتی باوەری شوراتـەو نمـوونـەی زۆری رەوشتە گشتی‌یەکانیانە، لەسەر کاری رەوا ئازا بووەو قسە لەرویی بووەو کە هیچ کەسێ بەوجۆرە نەبووە، هەروەها نموونەی زمان رەوانی‌یـان بووەو زمــان رەوانی‌یـەکی ئەوتـۆ کەوێنـەی نە بووەو کۆڵـەکـەی ئەم زمـان رەوانی‌یەش قسـەی راست و ئاسان و پێچاو پێچ و واتایەکی سەیروساکار بووە، ئەم شاعیرە بە هەڵکەو تووی خۆی جیـا بووەو هەڵکـەو تـوویـەکی رێگـا ناسـك و چاك بووەو بەرگەی هەموو ناخۆشی‌یەکی گرتووە، کە تووشی هاتووە.

طرماحی کوڕی حەکیمی طائی: -

طرماح خۆی شوراتەو ئەمەش یەکەم شتە لە کۆڵینەوەی ئەم شاعیرەدا بیگەینێ، طرماح وەکو قەتەری و عمران نەبووە، گومان لەوە دانیـەکـە شورات بووە، طرمـاح وەك قەتـەری سەردارێکی سووپـای شورات نەبـووەو شیعـرەکـانیشی هەمـووی لەگـەڵ بیـروبـاوەرەکانی شوراتدا وەك شیعرەکانی عمران یەك ناگرنەوە، بەڵام ئێمـە لە شیعـری طرمـاحدا مەسەلەی کەدەبینین دوورە لە ئاین و باوەرەوەو بەشێکی زۆر شیعرەکانی گرتوونەوەو بەڵام بەشی شیعری کەمەو هەروەها لە رەوشتی طرماحدا ئەوبیرە دەبینین کە دووری دەخـاتـەوە لەوەی پیـاوێکی زۆر ئایندارێکی تەواو بێت، ئەگەر طرماح شوراتی نەبوایە ئەم لێکۆڵینەوە کورتەمان نە دەکردو دەهاتین لە وێژەی شوراتمان دەکۆڵییەوە.

ئیبن قوتـەیبـە لە نووسینـەکـەیـدا (الشعـر والشعراء في صدر الكلام عن الطرماح) كان صفرياً[52] ئەبو فەرەج لە (الأغانی)دا بۆمان دەگێڕێتەوە طرماح سەری لە باوەری شورات و ئەزارقەکان داوەو ئەوپـەڕیش باوەرێکی ئاشکـرای پێ‌ی بووەتـاوەکو مرد، لە شوینێکی کە دابۆمان دەگێرێتەوە ئەڵێ:

طرمـاح رای شوراتـەکـانی دەبینی و لە شوێنی سێ‌یـەمـدا کە باسی دەکات دەڵێ: طرماح صەفەری بوو، مەدائنی گێراویەتەوە دەڵێ: طرمـاح لە ئەزارقـەکـان بووە[53] وجـاحـظ لە (البیـان دا دەڵێ: طرماح شوراتێکی صەفەری‌بوو.

ژیـانی طرمـاح لە ژیـانی شوراتـەکـانی کە باشتـرنـەبـوو، زۆرکــەمێ نەبێ لەروداوەکــانی نازانین، تەنـانـەت لە دایـك بوون وکـەی مردوو پێ گەیشتنی جیـاوازی هەیـە، ئیبن قوتەیبەو (شعبـەی کوڕی حەجـاج دەڵێن کە لە خواروی عیـراقـدا گەور بووە، ئەصمەعی دەڵێت ئەگەر ئەوە راست بێ کە طرماح باسی نەهرەوانی کردبێ، بەڵام ئەبوفەرەج دەڵێ کە لە شام گەورە بووەو دوای ئەوە لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵ سوپای شامداهاتن چۆتە کوفە، باوەر کردن بەم دوو واتەیە شتێکی گرانە ئەگەر ئاور لە تەمومژی مێژووی طرماح بدەینەوە، کە طائی‌یەو نزیك شام دانیشتووە،

ئەمــە نەشتێـك پێش دەخـات ونـە دوادەخـات، مەرج نیـە هەر كەسێ لە ناو هۆزێكدا دانیشت واته لەو هۆزە لە دایك بووبێ، طەبــەری دەڵێ مامی طرمــاح قەعقــاعی كوڕی قەیسی طائی خەڵكی كوفه بووەو دەڵێ: ویستوویەتی لەگەڵ یەكێ لەخەڵكی كوفه بڕوات و بەشوراتەكان بگات، دایناون و لە گەڵیاندا ژیاوەو ئەمەش لەوەی كە ئێمە دەمانەوێ هیچمان دەستگیر ناكات، كە ماڵی مامی لە كوفه بووبێ لەدایك بوون و گەورە بوونی خۆشی لەشام بوو بێ، خاوەنی وتارەكەی دایەرەی مەعاریفی ئیسلامی دەڵێ: گومانی تێدانیه كە لە شام پێ گەیشتووە.[54]

طرماح لە هۆزی (طی)و لە خێزانێكه لە خێزانە ناسراوەكانی ئەم هۆزەیە حاتەمی طائی كە ناوبانگی بەبەخشندەیی دەركردووە خزمێتیو باپیریشی ناوی قیس بووە پیاوێكی بە ناوبانگ بووە، دەگێـڕێتـەوە نەعمـان و شاكـانی‌كەی حیرە یاخود شام خێزانێكی جاهلیەتن و حاتم یارمەتی دان بەڵام ئەم چیرۆكە تەم ومژاویی‌یەو نازانین ئەو مەلیكــەكی بووە كە گرتــوویــەتی هۆی گرتنــەكـەش نازانین قەیس ئەم طرماحەی ناردووە لەگەڵ نوێنەرەكانی طی‌دا بۆلای پێغەمبەر (د. خ) وموسوڵمان بووە.

ئەمە هەموو ئەوشتەیە كە لە سەرەتای دەزانین ئەمەش كەمەو لەكۆڵینەوەی ژیانیدا كەڵكی لێ وەرناگرین، ئەگەر مێژووی لە دایكبــوونیمـان بزانیـایـە دەمـانتـوانی ئەو دۆخـە گشتی‌یـە باری سیـاسیو كۆمـەڵایـەتی هەڵسـەنگێنین، ئەمـەش یارمـەتی‌یـەكی باشمان نادات بۆ ئەوەی لە طرماح و شیعرەكانی بگەین.

بەگوێرەی گێڕانەوەكەی ئەبی فەرەج طرماح لەگەڵ سووپایەك لە سووپــاكـانی شام چۆتـە كوفـە، ئەو كارەشی نازانین كە لەم چوونـەیـدا چی بووە، ئایـا جەنگـاوەرێكی سووپا بووبێ یاخود یەكێك بووبێ وەك خەڵكی كەو لەگەڵ سووپا ڕۆشتبێ، ئەگەر ژیانی گشتی طرماح پەیوەندی لەگەڵ سووپا دانە بووبێ ئەمە نیشانەیەكی تەواوی ئەم دوو رایە نیە.

(ئەبو فرج) دەڵێ (لە كوفە لای رئیم لاتی كوڕی ئەعەلەب) كە یەكێكە لەهۆزی رەبیعە دابەزیوە) رتیم لات یەكێكن لەو هۆزە یارمـەتی دەرانـەی دژی تەمـیم لە شـەرەكـانی جاهلی‌دا شەریـان لەگەڵ تەمیم.

ولتلك حقیقة قمتها ـ ئەمە ئەگاتە پۆپەی راستی ئەگەرهاتوو زانیمـان كە بەشێكی زۆربـایـە خداری شیعـرەكـانی طرمـاح بۆ سەرزەنشتی تەمیم تەرخـان كراوە لەو ماوەیـە دالـە گێـڕانەوەكەی ئەبی فەرەجــدا دەڵێ: طرمــاح گوێی لەپیــرێ لە پیـرەكـانی تەمـیـمی لاتی شورات دەگــرت هەر وەك ئەبــوفــەرەج دەڵێ، بەبــاشی ناوی دەر كردبـوو، قسـەی ئەم پیـرەكـاری‌تێ كردووەو باوەڕی ئەم پیرەی وەرگرت و تامردن هەربەو باوەڕەوە مایەوە.[55]

ئەوەكـێ بووبـێ كە طرمــاح گوێی لێ گرتبـێ؟ شتێـكی ئەوتۆمان بەدەستەوە نیە بیناسین، ئەوەی دەیزانین (صالح كوڕی مســرح) بە درێــژایــی ساڵــی 75 كوچــێ خەڵــكــی لە موسڵ و جزیرە بانگ دەكرد بۆ باوەڕەكەی، ئایا ئەم صالحە لایە نگیریا خود نموونەی وەك خۆی لە كوفە بووە، ئایا طرماح ئەوەی لە صالح خۆیەوە یاخود لە یەكێ لە لایەنگیرە كانیەوە بیستووە. یاخـود لە یەكێ لەوانـەی بیسـتـووە كە پەیـوەنـدیان پێوە كردووە، ئەمەش بەلای ئێمە وە بۆ دەست نیشان كردنی ئەو دەستە شوراتە بایەخی هەیە كە طرماح چووە سەر بیروباوەڕیان. . وەك بینیمان هەنـدێـك وتیـان لە ئەزارقـەكـان بووەو هەنـدێكی كەیـان وتیـان صەفــەری بووە، بەڵام راســتــد ئەوەی لای ئێــمــە كە لە صەفـەری‌یـەكـان بوو بێ، ئەمـەش لە بەرئـەوەی ئەزارقـەكان لە ناوچــەی بەصـرە جێگیـر بووبـوون و طرمـاحیش باوەڕەكـەی لە دەستـەیـەكـەوە وەرگرتووە كە لە كوفەدا بوون، ئەزارقەكان یاخی بوون نەك هەربــەپێـویست دەزانن بگــرە بەفـەرزیشی‌دا دەنێن، بەڵام طرماح یاخی نەبوو جا ئایا باوەڕەكەی دوای لە ناو چوونی دەســەڵاتـە جەنگی‌یـەكـەیان وەرگرتبێ، ئەودەمە شتێكی ناخۆش دەبێ ئەگـەر دژیـان یاخی نەبێ. یاخـود ئەو باوەرە بگــرێ كەوا دەسەڵاتی شكۆداری جەنگیان ئەگەڕێنێتەوە.

ئەوەی ئەم راستیە بخوێنێتەوە، شیعری ساڵی مردنی وتووەو ئەوەی خواستووە چۆن شوراتەكان یاخی بوون ئەمیش یاخی‌بێت.

فوارس من شيبان الف بينهم
نقا الله نزالون عند التزاحف
هم منعوا النعمان يوم رؤيته
من السماء في نجم من القيظ جارف

شیبان لەگەڵ شوراتە صەفەرییەکاندا یاخی بوون و سەردارانی شیبانی‌یەکانیش صەفەری بوون، ئەبوفەرەج دەیگێڕێتەوە کە طرماح بە هەرزەکاری باوەڕەکەی هێناوە، دەڵێ: لە شام پێگەیی‌و دوایی چووە کوفەو باوەڕکەی هێنا.

یەکەم شت کە بۆمان دەربکەوێت لەگەڵ گیانی شوراتدا جیاوازی لای طرماح هەبێ ئەودەمارگیری‌و سەرزەنشتەیەتی دژی هۆزی تەمیم، نهێنی ئەم دەمارگیری‌یە ئەبێ چی بێ کە ئەو شورات بێ‌و شوراتەکانیش بەوە ناوبانگیان دەرکردووە کە ئاین بە لایانەوە پێش هەموو شتێک‌و ئاین هەموو موسوڵمانێك بە یەك چاووە تەماشا دەکات، باشە ئەو ستایشەی کە هی یە زیدی کوری مەهلەبی دەکات چیەکە لەگەڵ مەهلەبی باوکیدا شەڕی لەگەڵ شوراتەکان دەکردو مەهلەبی باوکی یەزید بوو کە سامی ئەو ئەزارقانەی شکاند کە بە هێز ترین و ئازاترین ئەو دەمە دەستەی شورات بوون.

رەگەزی دەمارگیری کە دەمارگیری هۆزگە رێتی بێ لە مێژووی شوراتەکاندا رەگەزێکی بایەخدارو زۆر کاریگەر بووە. هۆ کەش ئاشکراو روونە ئەویش ئەوەیە کە ئەم حزبە، لەگەڵ ئەوەی کە دەربارەی رێکەوتنی موسوڵمانەکان زۆر دەدوێ بەڵام بریتی‌یە لە دوورەگەزی بایەخداری عەرەب، رەگەزی زانا دەوار نشینە خاوێنە عەرەبەکان ئەوانەی لە بیروباوەڕدا توانەوەو ئاین نەبێ دەمارگیری‌و هەموو شتێکیان، لە بیر چووەوە، ئەوی کەشیان رەگەزی ئەو حوشتر سوارانە بوو کە ئاینیان بە هێز بوو بەڵام ئەوەیان لەبیر نەچووەوە کە ئەوانە سەر بەهۆزێکن و دەمارگیرن بۆی، ئەم کۆمەڵەی دوایی ئەوەی لە باوەڕی شورات دەست گیریان بوو لە هیچ باوەڕێکی‌کەدا دەستیان نەکەوت، ئەویش تیر بوون بوو لە ژیانیاندا لە دوو بڕوای مەترسیدار، بڕوای ئاینی‌و بڕوای چاوبڕینە دەسەڵات وەرگرتن بوو، بەڵام کۆمەڵی یەکەمیان بازنەی شیعری عمرانن وکۆمەڵی دووەمیان بازنەی تەواوی شیعرەکانی طرماحن.[56]

بەڵام شوێنە واری باوەڕ لە ژیانی طرماحدا جیهادوو بەڵاشوراتیەکەیەتی راستی‌یەکەشی ئەوەیە کە لە مێژووی جەنگەکانی شورات هەندێ دوور بووەو دوای سی ساڵی یاخود زیاتر مردووە. بایەخدارترین شۆڕشی صەفەری‌یەکان نزیکەی (106) کۆچی‌بوو لەزاڵ بووندا بەسەر ئەزارقەکان و نەجەداتدا طرماح مرد پیرێکی پەك کەوتە نە بوو شیعری پێش مردنی وتووە کە نیشانەی هێزوو توانایەتی‌و بەڵام لەبەر ئەوەی شەڕی نەویستووە لە شیعرەکانیدا بەشێکی بریتیە لە ئاین و بەشەکەی کەی بریتیە لە مەسەلەی شوراتەکان و ئەوە دەردەخەن کە لەگەڵیان بووە.

طرماح وتاربێژێکی باش بووە، بەڵام شتێك لەم وتارانەمان هیچ پێ نەگەیوەو گێرانەوە یەك هەیە کە تۆزێك لایەنی وتاربێژی یەکەی رووناك دەکاتەوەو ئەویش ئەو گێرانەوەیە کە عبد الأعلی باسی طرماح دەکات لە (رەی بەرەو شتدار) بینیوێتی لەم گۆشەیەوە باسی سیفاتی‌و تاربێژی طرماح لە بەشی زانیاری‌دانی زیاتر دەکات.

لەو سەردەمەدا چونە ناوەوەی زانیاری‌و قوڵ بوونەوە نەبووە، ئەم برادەرەی دە توانێ کە لە رێی گوێ لێ بوونەوە چێژ وەرگرێ بێ‌ئەوەی خاسیەتی وتاربێژی بوو بێت.

بەڵام شیعرەکانی طرماح ئەو بایەخەی هەیە کە هیچ شیعرێکی شوراتەکان ئەو بایەخەی نە بووەو یەکەم کەسە کە دیوانێکی چاپکراوی هەیەو طرماحی شوڕات دوو پارچەی تیا هەیەو پارچەی دووەمیان لە شوێنێکی کەی ئەم باسەدا نیشان دەدەین وئەمەشیان پارچەی یەکەمیەتی.

لله در الشراة انهم
اذا الكرى مال بالطلا أرقوا
خوفاً تبيت القلوب واصفة

تكـاد عنـهـا الـصـدور تنـفـلق

كيـف ارجـي الـحـيـاة بعـدهـم

وقـد مضـى مؤنـسـى فانطـلقـوا

قوم شجـاع على اعـتـقـادهـم

بالـفـوز ممـا يخـاف قد وثـقـوا

لەم دێرانـەدا باسێکی دۆخی شەوی شوراتـەکان دەبینین کە (احیا) کان لە دێری دووەم و سێیـەمـدا ستـایشێکی چاکیـان هەیە. دوایی بڕیاری ئەوە ئەدات کە ژیان دوای شەهیدەکانیان و ئەوانەی لێیان مردووە ژیان هیچ تکایەکی تێدانیەو شیعرەکە بەوە تەواو دەکـات بەوەی کە ئەوانــە خاوەنــی باوەڕن و ئاگــادا.ی باوەرەکـەیـان بە تەواوی دەکـەن و تەواو بڕوایـان بەسـەر کەوتنی ئاینەکەیان هەیەو ئەمەش پارچەی دووەمی شیعرەکەیەتی.(57)

لقـد شقـيـت شقـاء لا انـقطـاع له

ان لم أقـر فوزه تنـجـى من الـنـار

والـنـار لم ينـجـح من روعـاتـهـا احـد

الا الـمـنـيـب بقـلب الـمخلص الشـارى

او الـذي سبـقـت من قبـل مولـده

له الـسـعـادة من خلاقـهـا الـبـارى

شاعـر لەو شیعـرانـەدا بڕیـاری ئەوە ئەدات کە لە ئاگـر ڕزگار بوون لە سەر شوراتەکان بەندەو بەڵام ئەوەی لە بیر ناچێت کە خودا بۆ ئەوەی چی‌ی دەوێ. کە واتە لە بیری چووە هۆزەکان هەموویان ڕووی وخۆی لە بیر چۆوەو سەبارەت بە ئاینیش قسە دەکات و بەهەشتیشی هەربەوانە داوەکە خاوەنی ئەو تەنیا باوەڕەن کە باوەڕی شوراتەکانە، بەڵام ئەو سەرکەوتنەی چیەکە لە ئاگر ڕزگـاری دەکـات، ئایـا وەر گرتنی باوەڕە کەیـە، کە لە وەوپێش باوەڕی پێ هێناوە؟ ساڵی مردنی ئەو سەکەوتنە دەر دەبڕێو دەڵێ:

وانـى لمـقـتـاد جوادي وقـاذف

به وبـنـفس الـعـام احـدى الـمـقـاذف(58)

لأكـسـب مالا أو أؤول الـى غنـمى

من الله يكـفـيـنـى عداه الـخـلائـف

ولـكـن اصـن يومـى سعـيـدا بعـصـبـة

يصـابـون فى فج من الأرض خائـف

عصـائـب من شتـى يؤلـف بينـهـم

تقـا الله نزالـون عنـد الـتـزاحـف

هم ضيعوا الـنـعـمـان يوم رؤيـته

من الـمـاء في نجـم من الـقـيـظ...

اذا فارقـوا دنـيـاهـم فارقـوا الأذى

وصـاروا الـى موعـود في الـمـصـاحـف

ئەم یاخی بوونـەی کە دەیـەوێ ئەویـارمـەتی‌یە یە کە لە ئاگر ڕزگـاری دەکـات و طرمـاح شۆڕشگێـڕێکی بێزارەو هانی یاخی بوون لە شوێنێکی شیعرە کەیدا ئەدات.

گیانی وەك گیانی شوراتیك نموونەی چوونە پێشەوەی باوەڕی ئاینداری‌و لایەنگیرێتی:

فأقـذف بنـفس في الـبـلاد فأيـنـمـا

يقـضـى ويـقـصـر همـه الـمـتـلبـد

ئەو یاخی بوونەی کە لەم دێرانەدا باسی دەکات یاخی بوونی شوراتـە، یاخی بوونی بەشێکی کەمی لادەرەکـە نارەحـەتی لە ڕێی بیروباوەڕدا تووش دەبێ‌و کۆکەرەوەی شێوەی خواستی ئەم دنیایەو تایبەتێتی‌یەو داوای مافی خۆی لە خەلافەتەتدا دەکات، بگرە خو داپەرستیش کۆ دەکاتەوە (خۆی) لەو دێرەدا دەبێتە یەکێ لەو دەستـەیـە واتـە (سـوارەکـانی شیبـان) ئێمـە ئەوەمـان زانی شیبـانیـەکـان لە سەرکـردەیـەك زیـاتریان یاخی بووەو شەبیب و شۆڕشەکەی لە ژیانی طرماحداو زوحاکی کوڕی قەیس و وەلیدی کوڕی طریف و هی کە لەوانــەی کە شۆڕشـەکـانیـان زۆر تونـد نەبوون ئەمانەش وەك بەهلولی کوڕی بشر، طرماح لەو دێرانەدا سوار چاکی ئاینی‌و خۆخستنــەوەی مەتـرسی شوراتـەکـان باس دەکـات و بە سۆزێکی زۆر بەهێـزەوە لە شیعـرەکـانیـدا لێـیان دەدوێ. ئەو سوار چاکـی‌یــەی کە لای قەتــەری زۆر بەهێــز بینیمان. هەروەها ئەو دێرانە وەسفێکی‌جوانی ژیانی طرماحە کە دەیــەوێ خۆی لە جێ‌ی ئەو کوژ راوبێ. لە دوو دێــری دوایی دەڵێ: دەیــەوێ بکـوژ ڕێ‌و ئێسکـەکـانی کانی فڕێ بدرێن و بڵاوبنـەوەو تێکـەڵی پیسی ببێ تاوەکـو بابـلاوی بکاتەوە نیشانەی

ئەمینێ، بەڵام گۆشتەکەی دارزێو باڵندە لێی کۆبنەوەو گۆشتەکەی ئەوەندە بەرزکەنەوە تاوە کوتەواو لە ئاسمان نزیك دەبێتەوەو لام وایە ئەگەر هاوسانیەك لە نێوان ئەم نزیك بوونەوەیە لە ئاسمان و لە نێوان ئەوەدا کە لە رێی بیرو باوەڕو ئایندا بکۆڕێ بکەین.

لەم دوو پارچەیەدا دەبینین طرماح لە کۆمەڵی شوێندا پەنجە بۆ شوراتەکان رادەکێشێو دێرەکانی کەی دوایی بۆ نموونە ئەگەر ناوی نەبردنایە، تەنیا هەرباسی ئەوان دەکات، پەنجەیان بۆ رادەکێشێو دەڵێ:

عمي الذي اصبح الحلائب غدوة
من نهروان بجحفل مطنان (٥٩)

مامەکەی دەبێ کێ بێ؟ ئایا ئەوەیە کە لەگەڵ کوفەیەکاندا ویستی یاخیبێو دایان نان وجێ نشینیان کردن؟ مێژوو نووسەکان ئەم هەواڵی قسەیەیان دەربارەی شەڕی نەهرەوان باس کردووەو شان بەشانی ئەم دێرانە شوراتەکان لە دێری ئاینیدا دەبینین، کە ئەمانەش ئاینی طرماح و سەرنجی دەربارەی مردن و ژیان و ئەوەو دنیاو ئەم دنیایەو ئێستا دەردەخەن و ئەم دێرانەش لە شیعری پێنجەمی دیوانەکەیدایەو دەڵێ:

ترك الدهر اهله شعبا
فاستمرت من دونه عقده
وكذلك الزمان يطرد بالنا
س الى اليوم فيومه وغده
لايلبثان باختلافهما العمر
و وان طال فيهما أمده
كل حي مستكمل عدة العمر ومرد اذا انقضى عدده
عجباً ما عجبت للجامع الما
ل يباهي به ويرتفده
ويضيع الذي يسيره الله
اليه فليس يعتقده
يوم لا ينفع المخول ذا الثر
وة خلانه ولا ولده
يوم يؤتى به خصماه وسط الجن والأنس رجله ويده

قل بتللى الأموات لاتبك للنا
س ولا يستنفع به فنده
انما الناس مثل نابقة الزر
ع متى بان يات محتصده (٦٠)

دەبینین باسی دۆخی خەڵك لەوەو دنیا دەکات کە چۆن سورە لە سەری کەڵکی نیەو کە زۆر جار لە ژیاندا دەبینێو لە ناوە راستی ئادەمیزادوو جنۆکەدا دەبێو گوێی لەدەنگەکە دەبێو نەهێزو نەدارایی و نەکەس و نەکورونە هیوای هەیەو ئەمەش رێگەی خودایەو رۆژگار زەلام رۆژ بەرۆژ دەباتە پێشێو تاکاتی مردنی دێو کاتێ کە سەرەی هات چۆن دروێنەیەك دەکرێ مردنیش هەروا دروێنەی مرۆڤ دەکات و ئەمەش نموونەیەکی راستی ژیانە، هەست بەراست گۆیی و باوەڕی شاعیرەکە دەکەین کە ئەم لەشیعرەکەیدا کۆ دەکاتەوەو دووهێزیان تێدا پەیدا دەکات کە زیاتر رووناکیان دەکاتەوەو جوانیان دەکات و دێرەکان مۆسیقایەکی لەسەر خۆو لەگەڵ واتەکانیاندا دەگونجێ. مۆسیقایەك کە ئەم لەسەر خۆیەی لەو دەریا تەنکەوەوە گرتووە کە پەیوەندی بە سنگ و بێ دەسەڵاتیەوە هەیە، هەروەك ئەمە دەنگ دانەوەی پەیوەندی ئەوبیرە جوانە بێ، لەو قافیەی بێ دەنگە دەنگ نەرمە، قافیەیەك کەوا لە خوێنەر دەکات کە بەتەواوی هێمن بێت و هەموو دێرێك وەك هێمن کردنەوەیەکی ئاواتدارو بیرکە رەوەی واتەیی بێو وەك هێمنت کردنەوەی ئەوکاریگەری یەیەتی کە پەیوەندی بەواتای مۆسیقاوە ئەو باشیەی دەیگوێزێتەوە، بەکارێکەوە کە هەستێکی هێمن و ئامادە بووی جوان نەبێ هیچی کەی تێدانیە.

دێرە ئاینییەکان و ئەوانەی پەیوەندیان لە شیعری طرماحدا پێوەی هەیە زۆر کەم نین کەواتە شیعرەکەی چیە؟ پێش ئەوەی وەڵامی پرسیارەکە بدەینەوە پەنجە بۆ راکەی رادەکێشین کە شیعرەکەیەتی. دەڵێ کاتی کە مخلد کوری یەزید فرمانی دەداتێ کە بەپێوە ستایشێکی بکات، بەخودا ناتوانم ئەو شیعرە بڵێم چونکە لە پلەم کەم دەکاتەوەو لەوەش کەمتر وریا بوونەوەمەکە ئەمەش بربرەی شانازیو جێی باسکردنە بۆ شتە

کاریەگەریەکانی عەرەبە) ئەوەی کە مەبەستمانە ئەو هێزو گەورەیی‌یە کە لە شیعرو شاعرەکەدا هەن، ئەوەشی بمانەوێ باس کردنی شیعرە بە جۆرێك کە شایەنی شیعرەکەبێ ئەمە ئەوەیە کە عەرەبی یەك ماوەیەکی دوورو درێژ پێش سەردەمی طرماح و دوایی ئەو عەرەب تێی دەگەی بەلاّم طرماح ئەمەی لەبەر هەمەکانیدا جێ بەجێ کردوو بە شێکی گەورەی شیعرەکانی شانازی کردنە بەخۆی‌و نەتەوەکەی‌و سەرزەنشتی دوژمنەکانێتی‌و لەم بوارەدا گەورەترین پایەی هەیەو دەڵێ:

اذات قبضت نفس الطرماح اخلقت
عرى المجد واسترخى عنان القصائد

ئەم دێرە بەرامبەر بە برادەرەکەی دەرونی شاعیرەکە دەردەخات و ئەمەش ناونیشانی ئەم شاعیرە مەزنەیەکە هەستی بەرامبەر گەورەیی لەسەر رژێمی دنیاکەی روون کردۆتەوە وای لێ کردووەو خەڵکی حەسودی پێ بەرن نەك لە بە رشتی بگرە لەبەر ئەوەی کە ئەو گەورەیەو ئەوان بنەوبنەچە هیچ و بووچن طرماح بۆ باس کردنی ئەو مەزنایەتی‌یەی هاو چاخەکانی لە دیوانەکەیدا جێ نەکردۆتەوە، وشەیەکی بەم هێزو دلسۆزی‌یە لە شوێنێکی کەدا هەیەو دەڵێ:(61)

یولف بين الناس بغضى ومالهم
سوى فرط اجماع على جمع
وما بیٚ من شكوى لنفسى منهم
ولا جزع انى اذا لجزوع

خەڵکەکە وایان لێ هات هیچ ئیشیان نەمابوو تەنیا گەورەیی طرماح و رق لێ بوونەوەی نەبێ، هەر لەم ڕێگەیەوە یەکیان دەگرت لەگەڵ ئەوەشدا ئەو گازندەی لەم رق لێ‌بوونەوەیەو ئەو کەڵەکە بوونە لە سەری نەدەکردوو کە کامەیان سووکە وکامەیان سووکترە، ئەمانەی هەموو لەو دڵی‌خۆیدا حەشاردان هەر وەك گازندەی لەم دوو لایەنەوە نەبێ:

طرماح بەم هەستی رق لێ بوونەوەیە تەنیانەبوو، بگرە دۆخی شوراتەکان لەو دەمەدا، تەنانەت دوا ئەو دەمەش هەروەك مێژوو بۆمان د رگێرێتەوە وابوو. ئەوە بەسەکە هەر ئەو قسە ناشیرینانە باس بکەین کە بە عمران دەدران. خەڵکی وەك دەستەیەکی دژی ئاین تەماشایان دەکردن کە نە دەوڵەتیان هەیەو نە دارایی کە ئەم دەستە دژ بەئاینە برازێننەوەو توندو تیژ یان کەم بکەنەوە، شوراتەکان تەنیا ئەوانە نەبێ لەسەر باوەریان بوون نەیانتوانی دڵی کەسێکی کە بۆخۆیان راکێشن، ئەوانەشی کە لەگەڵ باوەرەکەیاندا بوون لەم شوراتانەدا نموونەی بەرزی ئاینداری‌و کێتیان بێ دەستە دەستەیی‌و جیاوازی تێدا دەبنین و ئەمانەشیان تیابەدی نەکردنایە دوور دەکەوتنەوە لەخراپەو دەست بۆ درێژکردن نە بێ هیچ شتێکی کەیان بە دواوە نە بوو، ئەگەر جەنگیان بکردایە ژمارەیەکی زۆریان لێ دەکوژراو ئەگە بشمانایەوە بەنارەحەتی ئەژیان ئەویش یان لەبەندیخانەدا ئازار دەدران یاخود دەر بەدەر بوون بوو، بەلاّم لە خۆیاندا هەستیان بە قایل بوونێك دەکردو ئەمەشیان لەو ئازارا نەدا مەبەست بوو کە توشیان دەهات، سەرچاوەی ئەم قایل بوونەش ئەوە بوو کە ئەوانە پێویستی یەکی ئاینی جێ‌بەجێ دەکەن و لە خۆ قایل بوون بوو ئەمەش لەبەر چەند هۆیەك کە لەیەك جیاوازن بەلاّم لە ئایندا زۆر هەڵناکەن، طرماح لەو دەستەیە بوو کە هەستی بەوشکی هاوچاخەکانی بەرامبەری ئەکردوو بەلاّم کە هەستی بەگەورە بوونی خۆی دەکرد هەستی بە بریندار بوونێك دەکردو لە شیعرەکانیدا نوێنەرایەتی ئەودەستەیە بەچاکی دەکات.

لەکۆڵینەوەی طرماح و شیعرەکانیدا ئەوەمان بینی کە نوێنەری دەستەیەك شوراتەو نووسینە وێژەیی‌یەکانیش شتی ئەوتۆی تەواویان دەست نە ختوین چونکە ئەو نموونەی بەرزی یە نەبوو کە لە تینی چاودا تێبەری بوو. ئەگەر عمران شاعیری دەستەیەکی ئاینداری ئاشتی خواز بێت، قەتەریش شاعری دەستەیەك بێ کە ئیمانی بەجەنگ هەبێ، طرماح نموونەی ئەو دەستە ئیماندارە بەهێزە یەکەهیچ شتێکیان لە ئاینەکەدا لە بیر ناچێ‌و ئەو دەستەیەشە کە بەشی زۆری شوراتەکانی درووست کردوو طرماح لە مەدا بۆمان دەردەخات کە چۆن شیعری شورات تەنیا پەیوەندی بەهێزی باوەرەکەیانەوە نیە.

بگرە ئەشگەرێتەوە بۆ سروشتە بەهێزە تایبەتی‌یەکەی دەوارنشینی یاخود نیمچە دەوارنشینی، ئەم طرماحە لە دەوارنشینێکی سەربەست زیاتر لە سروشتەکەیدا دەوارنشینی‌یە، بۆ هەندێ مەسەلەی شانازی سەرزەنشت چووەکە پەیوەندیان بەئاین و باوەرەوە نیەو بەلاّم خۆی بەهێزو راست گوێە وهێزی تەماشاکردن و راست گۆی‌و رامان دەکەشێن بۆ ئاینداری.(62)